

Adresa redakce: Celetná 20, 116 42 Praha 1

e-mail: ppp@ff.cuni.cz

Adresa pro korespondenci: Filozofická fakulta UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

---

2 / 2019

PSYCHOLOGIE pro PRAXI

<http://www.karolinum.cz/journals/psychologie-pro-praxi>

© Univerzita Karlova, 2021

ISSN 1803-8670 (Print)

ISSN 2336-6486 (Online)

OBSAH

Editorial	7
1. Spravedlnost pohledem forenzní psychologie a možnosti jejího měření v českém prostředí – Jan Jaroš, Eva Höschlová	9
2. Psychodiagnostika jako psychologická aplikace – Markéta Niederlová, Jiří Šípek	25
3. Specifika práce s bilingvním klientem v psychologické praxi – Juraj Jonáš, Mabel Rodriguez	39
4. Pedagogicko-psychologická poradenská péče v České republice a Velké Británii – Tereza Kolečková	51
Recenze	59

CONTENTS

Editorial	7
1. Justice from the point of view of forensic psychology and possibilities of its measurement in the Czech environment – Jan Jaroš, Eva Höschlová	9
2. Psychodiagnostics as a psychological application – Markéta Niederlová, Jiří Šípek	25
3. Specifics of work with a bilingual client in psychological practice – Juraj Jonáš, Mabel Rodriguez	39
4. Pedagogical-psychological counselling care in the Czech Republic and Great Britain – Tereza Kolečková	51
Review	59

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

Psychologie pro praxi v tomto čísle opět přináší odlišné zaměření příspěvků, z nichž první se věnuje tematicce u nás dosud nezkoumané, i když pro soudní psychologii nesmírně důležité. Ale pojďme se podívat podrobněji na všechny příspěvky, ať víte, co můžete očekávat. Doufám, že vás osloví.

Autoři **Jan Jaroš** a **Eva Höschlová** ve svém článku *Spravedlnost pohledem forenzní psychologie a možnosti jejího měření v českém prostředí* nejprve představují výzkumy z oblasti soudní psychologie, které se věnují vnímání spravedlnosti především v zákonem upravených rozhodovacích procesech. V tomto kontextu je kvůli absenci tuzemských zdrojů věnována hlavní pozornost zahraničním výzkumům. Jak autoři sami uvádějí, ambicí příspěvku je přispět k odborné debatě na dané téma u nás. V další části textu představují nově vytvořený Dotazník vnímané spravedlnosti mediace (DVSM), jeho vývoj, možnosti využívání i omezení. Považují za velmi zajímavý příspěvek.

V otázkách metod a postupů psychologické diagnostiky lze pokračovat dále společně s **Markétou Niederlovou** a **Jiřím Šípkem**. Jejich příspěvek *Psychodiagnostika jako psychologická aplikace* poukazuje na praktické souvislosti psychodiagnostiky ve snaze inspirovat a povzbuzovat, abychom vždy pečlivě vážili metody a postupy psychologické diagnostiky, ale zároveň se příliš neobávali vlastního přínosu a odborně podložené originality. V tomto rámci autoři právem kladou důraz na co největší exaktnost a vědeckou vážnost, apelují na disciplínu myšlení, schopnost chápání více druhů vztahů, využívání imaginace a zároveň empatické intervence v situaci různých mezilidských vztahů, osobních i skupinových problémů. Autoři se sympaticky sami zamýšlejí nad „složitostí vazeb a provázanosti proměnných v oblasti psychodiagnostiky, tedy poznávání a doslova umění poznávání v oblasti psychiky“. Zároveň upozorňují, jak zobecněná zkušenost ukazuje, že nestačí znát množství psychodiagnostických metod, ale zároveň je důležité obohacovat je o vlastní kritické myšlení a kreativitu. Zvláštní pozornost věnují projektivním metodám, ve kterých se velmi výrazně odrážejí uvedené souvislosti.

V posledních letech je v odborných pramenech nepřehlédnutelný nárůst zájmu o výzkum různých aspektů a souvislostí bilingvismu. Existuje řada teoretických poznatků, které se do psychologické praxe aplikují povýtce jen pozvolna. **Juraj Jonáš** a **Mabel Rodriguez** jsou autory článku *Specifika práce s bilingvním klientem v psychologické praxi*, jehož cílem je přiblížit vybrané otázky bilingvismu, osvětlit některé neuropsychologické souvislosti a rovněž navrhnout efektivnější přístupy k bilingvním klientům či

pacientům jak v oblasti pracovní psychologie, tak v klinické praxi. Text tak přináší nejen řadu zajímavých poznatků z výsledků mnoha empirických šetření, ale i náměty pro praktickou aplikaci v psychologické intervenci u bilingvních jedinců.

Článek **Terezy Kolečkové** *Pedagogicko-psychologická poradenská péče v České republice a Velké Británii* je příkladem prakticky zaměřeného příspěvku, který srovnává pedagogicko-psychologickou poradenskou péči v obou zemích. Autorka reflektuje osobní zkušenosti ze stáže v Brighton Metropolitan College, upozorňuje na společné rysy pedagogicko-psychologické péče a všímá si odlišností v užším vymezeném kontextu. Jedním z rozdílů, na který autorka upozorňuje, je, že ve Velké Británii upřednostňují systém péče přímo ve škole. Komplexní péče na jednom místě podle ní nabízí ucelenější pohled na situaci a možnost dlouhodobější psychologické intervence. Text nabízí i další komparace a reflexe autorky.

Aktuální číslo *Psychologie pro praxi doplňují* dvě recenze. V první z nich se Šimon **Grimmich** zaměřil na monografii **Jana Bendy** *Všímavost a soucit se sebou. Proměna emocí v psychoterapii*. Považuje ji za dobrého průvodce pro psychoterapeuty a odborníky, kteří se v práci s klienty chtějí zaměřit více na rozvíjení všímavosti a soucitu, pro lektory kurzů založených na všímavosti. Nabízí jim širší pohled umožňující dobře propojit duševní a „duchovní“ složku osobnosti. Publikaci doporučuje i všem zájemcům o rozvíjení všímavosti, laskavosti a soucitu se sebou. Recenzent oceňuje zejména tři skutečnosti. Které to jsou, se dozvíte v uvedeném textu.

Karel Paulík se v recenzi věnuje publikaci **Eleny Lisé a Denisy Newman** *Psychologické aspekty zamestnatel'nosti vysokoškolských studentov a absolventov v kontexte očakávaní zamestnávateľ'ov*. Posuzovaná monografie se věnuje psychologickým souvislostem uplatnění vysokoškolských absolventů na trhu práce. Zabývá se otázkami teoretického i praktického charakteru a neopomíjí ani metodologické a empirické zázemí sledované problematiky. Jako aktuální a potřebné téma hodnotí recenzent naplnění potřebných individuálních odborných kvalit uchazečů o zaměstnání a jejich soulad s požadavky a očekáváním potencionálních zaměstnavatelů. Jde o předpokládaný zájem samotných uchazečů a zároveň důležitý aspekt ekonomického rozvoje z pohledu zaměstnavatelských organizací. Proto ji doporučuje jako zajímavý příspěvek z oblasti psychologie práce.

Toť vše pro aktuální číslo časopisu, ale už se připravují nové články od dalších autorů. Mezi nimi bychom rádi přivítali i vaše příspěvky, milé čtenářky a čtenáři našeho recenzovaného časopisu.

doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.
předsedkyně redakční rady PpP
<https://doi.org/10.14712/23366486.2021.4>

SPRAVEDLNOST POHLEDEM FOREZNÍ PSYCHOLOGIE A MOŽNOSTI JEJÍHO MĚŘENÍ V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

JAN JAROŠ, EVA HÖSCHLOVÁ

Príspevok vychází z diplomové práce jednoho z autorů obhájené na katedře psychologie Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2019. Cílem je představení výzkumů z oblasti soudní psychologie, konkrétně výzkumů věnujících se vnímání spravedlnosti především v zákonem upravených rozhodovacích procesech. V tomto kontextu je pro absenci tuzemských zdrojů věnována hlavní pozornost zahraničním výzkumům. Konečně, ambicí příspěvku je též přispět k odborné debatě na toto téma v české psychologické obci. V rámci empirické části je představen nově vytvořený Dotazník vnímané spravedlnosti mediace (DVSM), jeho vývoj a omezení, se kterými se autoři vypořádávají odkazem na svou další výzkumnou činnost.

Klíčová slova: forezní psychologie, spravedlnost, procedurální spravedlnost, soudní psychologie

Justice from the point of view of forensic psychology and the possibilities of its measurement in the Czech environment

Abstract:

This paper is based on the one of the author's diploma thesis defended at the Department of Psychology, Faculty of Arts, Charles University in 2019. The main objective is to present forensic psychology research, especially the research focused on the perception of justice in legally regulated decision-making procedures. Due to the absence of domestic sources, the main attention is focused on foreign research. Finally, it is the ambition of the presented paper to contribute to the professional discussion on the relevant topic within the Czech psychological community.

The empirical part presents the newly developed Questionnaire of Perceived Justice in Mediation (DVSM), its creating stages and limitations. Also, another research activity of the authors is presented, in which the limitation of DVSM are addressed.

Keywords: forensic psychology, justice, procedural justice, legal psychology
<https://doi.org/10.14712/23366486.2021.1>

1. Úvod

V rámci tradičního dělení aplikovaných psychologických disciplín zastává mezi dalšími své pevné místo forezní psychologie. Převažující obsah jejího zaměření v českém prostředí pak asi nejlépe vystihuje definice Čírtkové (2004, s. 8), dle které „Forezní psychologie je aplikovanou psychologickou disciplínou, která se zabývá chováním a prožíváním lidí v situacích regulovaných právem, především pak právem trestním.“ Onen dovětek týkající se speciálního zaměření na trestněprávní problematiku je pro tuzemskou forezní

psychologii pozoruhodně charakteristický. Byť zejména v aktuální literatuře lze najít čestné výjimky (Boukalová & Gillernová, 2020), v drtivé většině odborných publikací zaměřených tímto směrem je forenzní psychologie stále silně zaměřena především na trestněprávní problematiku a související psychologické aspekty, aniž by byly znatelněji reflektovány její další součásti, případně se jedná o publikace věnující se vymezení obecných zákonitostí psychologie a jejich funkcí v oblasti psychologie forenzní (Polišenská, 2019a). Přestože určité odůvodnění tohoto nahlížení oboru forenzní psychologie můžeme spatřovat v jeho historickém vývoji, kde v tuzemsku i zahraničí hrály otázky *kriminologie a kriminalistiky* výraznou roli (Polišenská, 2019b), je tento dodnes velmi koncentrovaný pohled pozoruhodný. O to pozoruhodnější, když většina autorů alespoň okrajově zmiňuje i další oblasti a sama prvně citovaná autorka při definici forenzní psychologie vychází z původního významu slova „*forum*“ a odkazuje na jeho v tuzemsku údajně ujatý nepřesný překlad „*soudní psychologie*“, či neujatý vhodnější překlad „*psychologie právní*“ (Čírtková, 2004). Byť se na základě stručné rešerše tuzemské literatury neodvažujeme tvrdit, že by se v České republice označení právní či soudní psychologie ujalo, je záměrem tohoto článku vnést právě soudní psychologii do obecného diskurzu odborné a zaujaté psychologické veřejnosti.

2. Soudní psychologie a procedurální spravedlnost

V souladu s označením „*soudní*“ má předkládaný text za cíl nabídnout rozšíření dosud relativně úzkého pohledu na forenzní psychologii a pozvat psychologickou veřejnost po vzoru zahraničních kolegů k většímu zapojení do této bohaté oblasti aplikovaného výzkumu.

V následujícím textu bude často řeč o spravedlnosti, což je téma tuzemskou psychologií poněkud opomíjené. Především bude řeč o spravedlnosti před soudem a v dalších rozhodovacích procesech, což byla doména doposud opanovaná především filosofií a právní teorií. Nicméně k tématu spravedlnosti má už ze své podstaty mnohé co říct také forenzní psychologie, jak má za cíl ukázat tento text.

Přestože zákonem upravené rozhodovací procesy nejsou v psychologii prozatím natolik populární jako výzkumy obecného lidského rozhodování z řad laureátů Nobelovy ceny (Kahneman, 2013; Thaler & Sunstein, 2010), jedná se o nepříliš vzdálenou problematiku, jejíž praktické dopady mohou přímo ovlivnit nezanedbatelnou část populace, která během svého života získá zkušenost s některým z typů soudního řízení. Neboť nehledě na skutečnost, zda se jedná o občanskoprávní konflikty, trestněprávní problematiku (Tyler, 2007), či specificky o alternativní způsoby řešení sporů (Kitzman & Emery, 1993), z výzkumů soustavně vyplývá, že mimořádný vliv na vnímání spravedlnosti rozhodovacího procesu má kromě výsledného rozhodnutí též férovost procesu, kterým tohoto rozhodnutí bylo dosaženo (Sivasubramaniam & Heuer, 2007; Tyler, 2007). Dokonce se ve výzkumech potvrzuje, že vnímaná férovost procesu předcházejícího konečnému rozhodnutí má na celkově vnímanou spravedlnost výrazně vyšší vliv, nežli vnímaná spravedlnost konečného rozhodnutí jako takového (Tyler, 2007). A právě zde, v otázce subjektivního prožívání pocitu spravedlnosti, se před námi otevírá mimořádný prostor pro rozvoj další ze subkategorií forenzní psychologie, psychologie soudní. V zahraničí je tato oblast již hustě zastoupena především pod praporem tzv. procedurální spravedlnosti (*procedural*

justice) a před tím, než se zde pokusíme usídlit též v české krajině, nabízí se jako žádoucí za hranicemi načerpat tolik inspirace, kolik jen je možné a začlenit tuzemský výzkum do kontextu v zahraničí již desítky let probíhajícího vědeckého rozpuku.

3. Vývoj a současný stav poznání na poli procedurální spravedlnosti

Za hranicemi České republiky je vědecký výzkum spravedlnosti a jeho praktická aplikace součástí odborné diskuze od 60. let 20. století. A přestože ve společenskovědních oborech může být obtížné přiřknout autorství původní teorie jednomu objeviteli, když myšlenky mají tendenci se opakovat a vycházet jedna z druhé, identifikujeme počátky psychologického výzkumu v oblasti spravedlnosti v Adamsově (1963) teorii tzv. **distributivní spravedlnosti**. A to i přesto, že sám Adams toto prvenství připisuje v podobě konkrétní teorie Homansovi (1961), a v podobě prapůvodního konceptu, jak tomu ve společenských vědách bývá, jednomu z tradičně citovaných antických myslitelů, Aristotelovi (Adams, 1965). Nicméně aniž bychom na kteréhokoli z uvedené dvojice (Aristoteles promine) museli kvůli původcovství ukazovat prstem, zásadní je, že od poloviny minulého století se zahraniční psychologie zamýšlí nad skutečností, že nehladě na charakter vztahu, tj. ať se jedná o manžele, kolegy v zaměstnání, či spoluhráče, kdykoli dochází k výměně či rozdělování zdrojů mezi dvěma a více lidmi, existuje zde reálná možnost, že minimálně jeden ze zúčastněných bude takovou situaci subjektivně vnímat jako nespravedlivou (Adams, 1963). Neboť dle Adamse (1963, s. 424) „Nespravedlnost existuje, kdykoli člověk vnímá své pracovní výdaje a přínosy v psychologicky averzním vztahu oproti tomu, co vnímá jako výdaje a přínosy ostatních.“

V dalších podrobnostech mnohaletého vývoje je možné odkázat na diplomovou práci jednoho z autorů (Jaroš, 2019), přičemž pro účely tohoto textu lze jako další zásadní milník na psychologickém poli spravedlnosti zmínit 80. léta 20. století a posun od výzkumu čistě distributivní spravedlnosti, tj. spravedlnosti konečného rozhodnutí o rozdělení práv a statků, k tzv. **spravedlnosti procedurální**, neboli spravedlnosti procesu, který konečnému rozhodnutí předchází (Leventhal, 1980; Thibaut & Walker, 1975). Neboť téměř okamžitě po ukotvení teorie distributivní si v druhé polovině 20. století začali relevantní autoři (Deutsch, 1975, 1985; Leventhal, 1980; Thibaut & Walker, 1975) stále častěji klást otázku, zda to je pouze konečné rozhodnutí, které ovlivňuje naše subjektivní usuzování o spravedlnosti. A stále častěji zaznívala odpověď, že nikoli. Tedy že koncept spravedlnosti distributivní, přestože správný, je nadále nedostačující a musí být rozšířen (Deutsch, 1975, 1985; Leventhal, 1980). K tomuto rozšíření pak došlo především ve dvou oblastech, a sice v tomto textu tolik akcentované oblasti psychologie soudní (Lind & Tyler, 1988; Tyler, 1989, 2000) a paradoxně pro účely tvorby měřicích nástrojů zřejmě významnější oblasti psychologie práce a organizace (Cohen-Charash & Spector 2001; Colquitt, 2001; Greenberg, 1987, 1988, 1990).

Za rozvoj soudní psychologie vděčíme v zahraničí především Tylerovi (Lind & Tyler, 1988; Tyler, 1989, 2000, 2007). Výsledkem jeho mnohaleté výzkumné práce je kromě jiného identifikace čtyř základních faktorů určujících vnímání spravedlnosti. Těmito jsou (i) „*voice*“ neboli možnost vyjádřit vlastní názor a pocity ve vztahu k dané situaci, (ii) „*neutrality*“ tedy přesvědčení o nestrannosti a férovosti rozhodce, (iii) „*trust*“ čili důvěra reprezentovaná vírou v upřímnost, starost a opravdový zájem ze strany rozhodce,

a konečně (iv) „*respect*“ ze strany rozhodce ke sporným stranám v průběhu celého procesu (Tyler, 2007). V otázce, jak tyto faktory identifikovat a měřit jejich význam, se opět dostává ke slovu právě soudní psychologie. Vedle Tylera (1989, 2000, 2007), který se výzkumně věnoval jak sporům odehrávajícím se čistě před soudem, tak i oblasti alternativního řešení konfliktů, a který svou pozornost v poslední dekádě v oblasti procedurální spravedlnosti s výjimkami (Rottman & Tylller, 2014) přesunul do oblasti trestního procesu a policejní činnosti (Meares et al. 2016; Trinker et al., 2016; Tyler 2017a, 2017b; Tyler et al., 2015), realizovali v oblasti soudní psychologie své výzkumy i další odborníci, kteří se však primárně zaměřovali na vnímání spravedlnosti v méně formalizovaných procesech rozhodčího řízení (Lind et al. 1993) či ještě více neformálním procesu mediace (De Girolamo, 2019; Pruitt et al., 1993), ba dokonce v procesu dvoustranného vyjednávání (Hollander-Blumoff, 2017; Hollander-Blumoff & Tyler, 2008). Uvedenému trendu kromě jiného napomohl zřejmě také fakt, který Tyler (2000, s. 121) shrnuje v konstatování: „Ve skutečnosti v občanskoprávních sporech hodnotí sporné strany mediaci jako férovější než formální soudní řízení, a typicky je také hodnocena jako více uspokojující.“ Že soudní psychologie má v zákonem upravených způsobech rozhodování své místo, potvrzují Hollander-Blumhoff a Tyler (2008, s. 473) i v další ze svých studií, dle které „Výsledky naznačují, že procedurální spravedlnost podporuje akceptaci ujednaných dohod, stejně jako vede k rozvoji integrativního vyjednávání.“

Už bylo zmíněno, že v rozvoji vnímané spravedlnosti, a především v otázce jejího měření hrála vedle soudní psychologie významnou úlohu též sousední disciplína psychologie práce a organizace. Greenbergem (1987) počínaje se v následujících letech vedla intenzivní diskuze o konceptu tzv. organizační spravedlnosti, kterou chápeme jako vnímanou spravedlnost rozhodovacích procesů a jejich výsledků v pracovním prostředí. V tomto smyslu Greenberg (1987, 1988, 1990) zastával pohled dvoudimenzionálního modelu organizační spravedlnosti skládajícího se z dimenze spravedlnosti procedurální a distributivní. Zatímco na stranu této koncepce se připojili i další autoři, například Sweeney a McFarlin (1993) do opozice s komplikovanějším třídimenzionálním modelem se postavili kupříkladu Mikula et al. (1990, s. 133), kteří ve své studii poukazují, že „je pozoruhodné, že značný podíl nespravedlnosti, která byla ohlášena, se netýkal distributivních nebo procedurálních témat v užším slova smyslu, nýbrž odkazoval na způsob jednání, jakým s lidmi bylo zacházeno v mezilidských interakcích a setkáních,“ a navazují tak na Biese a Moaga (1896), kteří jako první identifikovali a pojmenovali tuto třetí tzv. interakční dimenzi spravedlnosti. Svě zastánce si konečně našly oba názorové proudy (Barling & Phillips, 1993; Niehoff & Moorman, 1993). Nicméně byl to opět Greenberg (1993), kdo debatu o metodice výzkumu organizační spravedlnosti posunul o další vývojový stupeň a představil svou čtyřdimenzionální strukturu vnímané spravedlnosti v organizacích. Uvedený odborný rozpor v této oblasti přetrvál i nadále a na počátku nového tisíciletí jej reprezentují dvě zásadní metaanalýzy. Colquitt (2001) se na jednu stranu ve své metastudii přiklání ke čtyřdimenzionálnímu modelu organizační spravedlnosti, tj. modelu dimenzí spravedlnosti procedurální, distributivní, interpersonální a informační, zatímco autorské duo Cohen-Charash a Spector (2001) se v rámci své metaanalýzy staví na stranu třídimenzionálního modelu spravedlnosti distributivní, procedurální a interakční. Konečně co z jednoho úhlu pohledu je možné nahlížet jako odborný konflikt, se z jiné perspektivy může jevit jako živá a plodná diskuze odborné veřejnosti na aktuální a zásadní téma. Nebolí, jak v závěru své metaanalýzy uvádějí Cohen-Charash se Spector (2001,

s. 310): „Tyto rozdíly v konceptualizaci [organizační] spravedlnosti nabízejí čtenáři jedinečnou příležitost porovnat a posoudit tutéž otázku ze dvou perspektiv.“

Praktickým výsledkem výše stručně shrnutých 60 let aplikovaného výzkumu a vědecké práce jsou dnes především ve Spojených státech snahy o monitorování vnímané spravedlnosti soudních a alternativních způsobů rozhodování (2017 Court Access & Fairness Survey Report, 2017; Access and Fairness, 2005) v každodenním fungování justičního systému. Tato pro veřejnost zásadní měření probíhají v různých podobách, a kromě jiného představovala motivaci pro níže popsany výzkum.

4. Autorský příspěvek k tuzemskému výzkumu procedurální spravedlnosti

V úvodu deklarovaným cílem tohoto textu je podnícení odborné diskuze a pozvání k zvýšenému zájmu o obor soudní psychologie v kontextu vnímané spravedlnosti. A tak zatímco v předchozí kapitole byla tato oblast čtenáři z řad zaujaté veřejnosti představena skrze zahraniční výzkumy, tato kapitola má za cíl představit první a navazující kroky autorů z této oblasti v tuzemsku. Vůbec prvním krokem byl diplomový výzkum jednoho z autorů realizovaný v oblasti vnímané spravedlnosti mediačního řízení. Jedním z výstupů tohoto výzkumu byl kvalitní prototyp prvního tuzemského postojového dotazníku vnímané spravedlnosti mediačního řízení. Dalším postupem, kterým autoři tohoto textu následují vlastní výzvy k hojnějšímu zájmu o uvedené téma, je probíhající volně navazující výzkum souvisejícího tématu Vnímané spravedlnosti soudních rozhodnutí realizovaný s podporou Grantové agentury Univerzity Karlovy.

4.1 RELEVANTNÍ CÍL VÝZKUMU VNÍMANÉ SPRAVEDLNOSTI

Zatímco za hranicemi České republiky je vnímané spravedlnosti a alternativním způsobům řešení konfliktů věnována patřičná pozornost, v tuzemsku tomu tak prozatím není. Až v roce 2012 byla do českého právního řádu zakotvena mediace jako alternativní forma řešení konfliktů s cílem znatelně odlehčit jinak přetíženým soudům (Důvodová zpráva k zákonu o mediaci, 2011). Protože se tak zřejmě nestalo, byť tento závěr je možné opírat pouze o neoficiální zdroje z mediačního prostředí a v zásadě konstantní statistiky soudních řízení (Ministerstvo spravedlnosti ČR, 2018), bylo by přirozené systematicky prověřit důvody takového vývoje. Tímto směrem zaměřil pozornost i předkládaný výzkum. Cílem diplomového výzkumu bylo ověřit rozdíly ve vnímané spravedlnosti mediačního procesu mezi dotčenými subjekty, tj. (i) soudci, kteří mediaci účastníkům konfliktu mohou v určitém smyslu nařídít či doporučit; (ii) advokáty, kteří své klienty při mediaci zastupují (a zároveň jako formu řešení jejich konfliktu doporučují či rozmlouvají); (iii) mediátory jakožto vykonavatele procesu, o kterém je řeč; a (iv) veřejností, jejíž názor vytváří společenský kontext, v němž se celý systém nachází. Výsledky tohoto výzkumu měly posloužit jako odrazový můstek k prozkoumání pravdivosti dosud v tuzemsku tvrzených (Důvodová zpráva k zákonu o mediaci, 2011), nicméně po vzoru zahraničí (Emery et al., 2001; Tyler, 2000;) stále empiricky neověřených výhod mediace spočívajících například v rychlosti, kultivovanosti a celkově pozitivním naladění celého mediačního procesu (Důvodová zpráva k zákonu o mediaci, 2011).

Uvedeného cíle však nešlo dosáhnout bez toho, aniž by byl k dispozici kvalitní měřicí nástroj z oblasti soudní psychologie, tj. postojový dotazník vnímané spravedlnosti mediace, který v tuzemsku v dané době neexistoval. Pro účely diplomového výzkumu tak byl první prototyp po vzoru zahraničních nástrojů vytvořen a jeho představení, jakož i detailní popis vývoje a vzniku představují jeden z hlavních účelů tohoto textu.

4.2 PŘÍPRAVNÁ ČÁST TVORBY DOTAZNÍKU VNÍMANÉ SPRAVEDLNOSTI MEDIACE (DVSM)

Přípravná fáze dotazníku sestávala z podrobné rešerše tuzemských zdrojů a oslovení dotčených institucí s dotazem na těmito realizované či zadávané relevantní výzkumy. Protože od žádného z dotázaných subjektů nepřišla pozitivní odezva a lepší výsledky nepřinesla ani rešerše domácí literatury, byla pozornost obrácena do zahraničí. Postupným

Tabulka 1 *Položky Dotazníku vnímané spravedlnosti mediace*

1. Při mediaci se pracuje s přesnými informacemi.
2. Mediátor k účastníkům mediace přistupuje s respektem.
3. Mediace je časově efektivní způsob řešení konfliktu.
4. Mediátor před žádným z účastníků nezatajuje informace důležité pro průběh mediace.
5. Mediace bývá ovlivněna předsudky mediátora.
6. Smyslem mediace je vést účastníky ke smírnému řešení jejich konfliktu.
7. Mediátor má detailní znalost předmětu sporu účastníků mediace.
8. Po ukončení mediace je možné mít s druhým účastníkem mediace dobré vztahy.
9. Mediátor není během mediace při komunikaci s účastníky upřímný.
10. Výsledek mediace je pro jednoho z účastníků výhodnější.
11. V průběhu mediace mají účastníci dostatečný prostor k vyjádření svých pocitů.
12. Mediátor má dostatečnou kvalifikaci, aby účastníkům pomohl s vyřešením jejich sporu.
13. Při mediaci má účastník možnost říct vše, co potřebuje.
14. Mediátor se během mediace zdržuje nevhodných poznámek a komentářů.
15. V průběhu mediace se dodržují etické a morální standardy.
16. Mediátor přizpůsobuje formu své komunikace potřebám účastníků.
17. Vztahy účastníků jsou po ukončení mediace lepší než na jejím počátku.
18. Mediátor informuje účastníky o zásadních informacích bezodkladně.
19. Účastníci mediace zásadním způsobem ovlivňují její výsledek.
20. Mediátor účastníky mediace detailně seznámí s jejím průběhem.
21. Smyslem mediace je urovnat poškozené vztahy mezi účastníky.
22. Mediátor se k účastníkům mediace chová přívětivě.
23. Velmi poškozené vztahy mezi účastníky už mediace nemůže napravit
24. Mediace není zkreslena straněním jednomu z účastníků.
25. S výsledkem mediace mohou být spokojeni oba účastníci.
26. Mediátor je schopen potlačit své osobní sympatie k některému z účastníků mediace.
27. Výsledek mediace odpovídá úsilí, které do předmětu sporu vložil každý z účastníků.
28. Je v zájmu mediátora prodlužovat délku mediačního procesu.

procesem třídění relevantních studií byl jejich počet z původních několika desítek zúžen na jednotky. I přesto se však následně po odpovídající úvaze nejevilo jako vhodné žádný ze zahraničních dotazníků bez dalších úprav využít. Hlavním důvodem byla skutečnost, že většina z nich byla koncipována ve vztahu ke konkrétnímu rozhodovacímu procesu, zatímco vznikající dotazník byl plánován jako obecný postojový měřicí nástroj. Zahraniční výzkumy (Bies & Moag, 1986; Leventhal, 1976; Shapiro et al., 1994; Thibaut & Walker, 1975), které v metaanalýze pro naše účely užitečnou formou seskupil Colquitt (2001), tak posloužily především jako ideový základ pro sestavení osmadvaceti položkového dotazníku vnímané spravedlnosti mediace (DVSM) nově vznikajícího speciálně pro české prostředí.

4.3 VÝZKUMNÝ SOUBOR

V rámci výzkumu bylo prostřednictvím elektronického dotazníku v on-line i off-line verzi osloveno 115 účastníků na základě příležitostného výběru a dobrovolnosti. Deskriptivní statistika i testové metody byly následně realizovány na výzkumném vzorku 112 respondentů (N = 112), když 3 respondenti byli kvůli chybějícím či nesmyslným hodnotám ze vzorku vyřazeni. Celkově ve výzkumném souboru převládaly ženy (N = 71; 63,4 %) nad muži (N = 41, 36,6 %) a průměrný věk respondentů činil 35,9 let se směrodatnou odchylkou 9 roků.

4.4 PROCEDURA

Sběr dat byl realizován v průběhu června a července 2019. Skrze sociální sítě bylo osloveno přibližně 9 000 advokátů a advokátních koncipientů. V součinnosti s Justiční akademií ČR bylo osloveno řádově několik stovek soudkyň a soudců, a konečně přímo jedním z autorů bylo adresně osloveno, či byl alespoň učiněn odpovídající pokus

Tabulka 2 Podrobná charakteristika výzkumného souboru

	Ž = Žena M = Muž	Počet	Věkový průměr	SD	Modus	Min–Max
Výzkumný vzorek celkem	Ž M	71 41	35,7 37,3	9,23 8,52	30 31	22–63 27–59
Koncipient	Ž M	11 5	28,0 33,4	3,07 8,88	25* 31	25–35 27–49
Advokát	Ž M	18 11	32,3 34,1	5,33 8,89	28* 30	28–47 28–59
Mediátor	Ž M	13 5	43,2 40,0	9,92 4,18	48* 34*	26–45 34–63
Mediátor/Advokát	Ž M	6 6	45,5 40,8	5,39 10,10	39* 30*	39–54 30–55
Soudce	Ž M	9 7	38,1 39,1	8,93 7,74	27* 44	27–52 27–47
Veřejnost	Ž M	16 5	31,3 38,0	8,84 10,10	30 30*	22–50 30–54

* Existuje více než jeden modus, reportován byl pouze první.

o oslovení, všech 258 zapsaných mediátorek a mediátorů v té době vedených v seznamu mediátorů Ministerstva spravedlnosti České republiky.

4.5 ANALYTICKÁ ČÁST TVORBY DVSM – POLOŽKOVÁ ANALÝZA A RELIABILITA

Na sebraných a uspořádaných datech od ($N = 112$) respondentů byla provedena položková analýza klasické teorie testů. Zjišťovány byly v rámci výpočtu s hrubými skóry položek hodnoty průměru, obtížnosti, směrodatné odchylky, korelace s celkovým hrubým skóre a dílčími hrubými skóre jednotlivých čtyř předpokládaných dimenzí procedurální, distributivní, interakční a informační spravedlnosti. Až na položku č. 6 s hodnotou obtížnosti 0,93 se hodnoty všech položek pohybovaly v rozsahu od 0,50 do 0,87, a splňovaly tak předem stanovené rozpětí obtížnosti 0,1 až 0,9. Reliabilita nově vytvořeného dotazníku byla hodnocena odhadem vnitřní konzistence testu pomocí Cronbachovo alfa ($\alpha = 0,92$).

V návaznosti na položkovou analýzu byla provedena také mezipoložková korelace za využití Spearmanova korelačního koeficientu, přičemž mezi jednotlivými položkami byly až na výjimečné případy zjištěny spíše střední hodnoty vzájemné korelace pod hranicí $r = 0,6$ a průměrná mezipoložková korelace $r_{avg} = 0,35$.

4.6 ANALYTICKÁ ČÁST TVORBY DVSM – FAKTOROVÁ ANALÝZA

Vzhledem k prostudovaným zdrojům a neskončené odborné diskuzi o dimenzích tvořících výsledný subjektivní dojem spravedlnosti rozhodovacího procesu a jeho výsledku bylo záměrem ověřit v nově vznikajícím dotazníku jeho strukturu. Otázka stála, zda bude dotazník vykazovat existenci čtyř hlavních dimenzí, jako tomu bylo u ideové předlohy (Colquitt, 2001), nebo zda bude převažovat jiná latentní struktura. V rámci obsahové analýzy byly do dotazníku zahrnuty položky z kategorie procedurální spravedlnosti, distributivní spravedlnosti, interakční spravedlnosti a informační spravedlnosti. Pro zjišťování faktorové struktury nového dotazníku byla využita exploratorní faktorová analýza (EFA).

V provedených variantách explorativní faktorové analýzy Kaise-Meyer-Olkin test přesáhl doporučovanou hladinu 0,8 i v Bartlettově testu sféricity bylo dosaženo pozorované hladiny významnosti ($p < 0,001$). Dle těchto výsledků lze tvrdit, že všechny korelační vztahy zkoumaných dat byly na požadované úrovni těsnosti a data jsou vhodná pro faktorovou extrakci.

První zvolenou metodou faktorové extrakce byla metoda Principal axis factoring (PAF) s rotací faktorové matice metodou Varimax a Kaiserovou normalizací. Výsledkem tohoto postupu byla identifikace jednoho zásadního faktoru s vlastním číslem 10,25 vysvětlujícího 37,960 % variance položek. Celkově PAF generovala šest faktorů s vlastním číslem

Tabulka 3 Míry KMO a Bartlettův test sféricity

Kaiser-Meyer-Olkin		0,855
Bartlettův test sféricity	Bartlett. Chí-kvadrát	1649,552
	Stupně volnosti	351
	p	<0,001

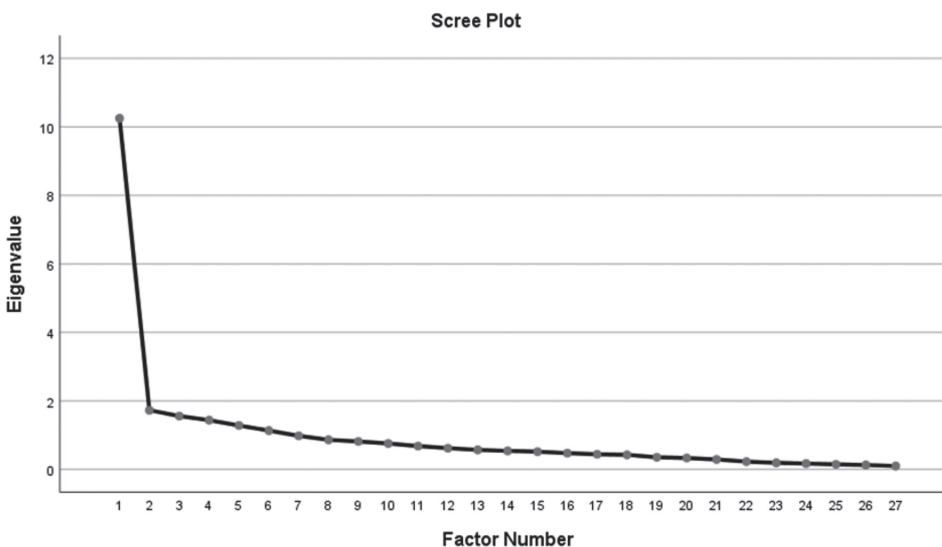

Tabulka 4 Vysvětlení variance v rámci EFA (extrakce pomocí Principal Axis Factoring)

Faktor	Nerotované řešení			Rotace Varimax		
	Vlastní číslo	% variance	Kumulativní %	Vlastní číslo	% variance	Kumulativní %
1	10,249	37,960	37,960	9,840	36,443	36,443
2	1,725	6,390	44,350	1,256	4,652	41,095
3	1,556	5,763	50,113	1,082	4,007	45,102
4	1,437	5,321	55,435	0,970	3,594	48,696
5	1,281	4,745	60,180	0,813	3,011	51,707
6	1,133	4,198	64,377	0,690	2,555	54,261
7	0,980	3,628	68,006			
8	0,864	3,199	71,205			
9	0,814	3,016	74,221			
10	0,757	2,802	77,023			
... tabulka zkrácená na hodnoty prvních deseti faktorů						

vyšším než jedna a kumulativně vysvětlujících 64,38 % variance. Nicméně i přestože zbylých pět faktorů z nabízeného šestifaktorového rozdělení mělo vlastní číslo vyšší jedné, oproti prvnímu faktoru se jednalo o prakticky zanedbatelné hodnoty, což ostatně potvrzuje i znázornění sutinového grafu v Obrázku 1 níže.

Postupně byly explorovány také dvoufaktorové, třífaktorové i čtyřfaktorové modely s obměnami kritérii rotace faktorů. Zjištěné výsledky (vysvětlená variabilita, míra

Obrázek 1 Sutinový graf (scree plot) znázorňující vlastní čísla faktorů

cross-loadingů, velikost loadingů) ovšem naznačovaly, že jednofaktorové řešení je pro sebraná data nejvíce odpovídající.

4.7 ZKRÁCENÉ VERZE DVSM4 A DVSM8

Jedním z výsledků diplomového výzkumu prezentovaného v tomto článku je nově vytvořený prototyp Dotazníku vnímané spravedlnosti mediačního řízení (DVSM), který se ukázal být vnitřně konzistentním měřicím nástrojem vnímané spravedlnosti sestaveným z položek odpovídající kvality. Výsledky položkové analýzy také ukazovaly na velmi vysoké korelace některých položek s celkovým hrubým skóre dotazníku vnímané spravedlnosti mediace (DVSM). Rozhodli jsme se proto vytvořit také kratší verze původního dotazníku, které by i při výrazné redukci původního počtu položek mohly sloužit k měření vnímané spravedlnosti mediace s podobnou přesností jako osmadvacetí položkový originál. Nejkratší, čtyřpoložková verze dotazníku DVSM4 zahrnující položky č. 10 „*Výsledek mediace je pro jednoho z účastníků výhodnější.*“, č. 14 „*Mediátor se během mediace zdržuje nevhodných poznámek a komentářů,*“ č. 15 „*V průběhu mediace se dodržují etické a morální standardy,*“ a č. 16 „*Mediátor přizpůsobuje formu své komunikace potřebám účastníků,*“ dosahuje velmi vysoké korelace s celkovým skóre původní plné verze ($r = 0,90$) a relativně dobrých výsledků vnitřní konzistence počítané pomocí Cronbachova alfa ($\alpha = 0,8$). Pro střední, osmipolozkovou variantu DVSM8, která byla oproti nejkratší verzi rozšířena o položky č. 13 „*Při mediaci má účastník možnost říct vše, co potřebuje,*“ č. 17 „*Vztahy účastníků jsou po ukončení mediace lepší než na jejím počátku,*“ č. 18 „*Mediátor informuje účastníky o zásadních informacích bezodkladně,*“ a č. 27 „*Výsledek mediace odpovídá úsilí, které do předmětu sporu vložil každý z účastníků,*“ byla korelace s celkovým skóre plné verze dotazníku ještě o něco vyšší ($r = 0,93$), stejně jako hodnota vnitřní konzistence ($\alpha = 0,87$).

5. Diskuze

Hlavním cílem empirické části této studie bylo na základě důkladné rešerše z oblasti spravedlnosti a jejího měření vytvořit kvalitní český nástroj na zachycení vnímané spravedlnosti v oblasti mediace. Pilotní studie ukázala, že vytvořený nástroj DVSM se sestává ze setu položek odpovídajících standardním požadavkům klasické položkové analýzy a že je nástrojem vnitřně konzistentním a v tomto ohledu reliabilním. Explorační faktorová analýza ukázala spíše na jednofaktorový základ vytvořené metody, což je odlišné od dvoufaktorových (Greenberg 1990; Sweeney & McFarlin, 1993) a čtyřfaktorových (Colquitt, 2001) pojetí spravedlnosti. Možným důvodem této odlišnosti může být skutečnost, že na rozdíl od výše citovaných studií se v případě popisovaného výzkumu jednalo o data získaná z postojového dotazníku, kdy by bylo smysluplné, aby v případě pozitivního postoje k mediaci skórovali respondenti vysoce ve všech škálách, zatímco respondenti vyplňující obdobné dotazníky týkající se vnímané spravedlnosti ve vztahu ke konkrétnímu procesu mohou být ve svých odpovědích výrazně konkrétnější, a tudíž daleko více nevyrovnaní. Kromě toho je nezbytné nezapomínat, že ohledně složek, dimenzí či faktorů spravedlnosti se v posledních třiceti letech (Bies & Moag, 1986) vede mezi odbornou veřejností velmi intenzivní debata. Nicméně i po letech diskuzí mezi názorovými zastánci

jednofaktorového (Cropanzano & Ambrose, 2001), dvoufaktorového (Sweeney & McFarlin, 1993), třífaktorového tábora (Ambrose et al., 2002; Bies, 2005; Cohen-Charash & Spector, 2001) či čtyřfaktorového názorového proudu (Colquitt, 2001; Karnan & Hanges, 2002) stále není konsensus. Tato neshoda pramení především z odlišného náhledu jednotlivých výzkumníků na skutečnost, zda interakční (Bies, 2005), interpersonální či informační (Colquitt et al., 2001) a další složky spravedlnosti jsou samostatně stojícími faktory na úrovni faktoru distributivní a procedurální spravedlnosti, nebo zda jsou toliko součástí faktoru spravedlnosti procedurální.

Kromě postojové charakteristiky dotazníku je nutno mezi limity zmínit také jeho původní délku, čítající kromě šesti demografických i dalších padesát šest výzkumných položek. K tomu je nutno dodat, že tohoto limitu si autor byl v původní práci vědom, a přesto se rozhodl takto postupovat za účelem nashromáždění maximálního možného množství doposud v tuzemsku neznámých dat pro účely jejich dalšího zpracování. Zároveň je v tomto kontextu nutno vzpomenout z výzkumu vzešlé zkrácené verze dotazníku DVSM4 a DVSM8, které tento limit do budoucna odstraňují při zachování velmi dobrých psychometrických kvalit, čehož bude využito v dalších výzkumech autorského týmu. Současně se zmínkou zkrácených verzí dotazníku je nutno zejména u dotazníku DVSM4 neopomenout hraniční hodnoty Spearman-Browna koeficientu split-half reliability 0,7 ($r = 0,7$). Autoři si jsou této skutečnosti vědomi a vzhledem k mimořádné stručnosti dotazníku čítajícího pouze čtyři výzkumné položky, jakož i s přihlédnutím k dobrému výsledku odhadu vnitřní konzistence Cronbachova alfa 0,8 ($\alpha = 0,8$) považují hodnoty reliability dotazníku za relativně dobré a přijatelné zejména pro výzkumné účely. Dotazník lze v tomto kontextu využívat jakožto rychlý a orientační nástroj pro posouzení vnímané spravedlnosti mediace, přičemž jako nejvhodnější se mezi plnou verzí dotazníku a nejkratší čtyřpoložkovou verzí jeví využití střední, osmipolozkové verze, zachovávající si pozitivní vlastnosti obou předchozích, tj. velmi dobré psychometrické kvality a uživatelsky nenáročnou délku.

Další omezení výzkumu mohou dále vyplývat ze samotného složení výzkumného souboru. S ohledem na příležitostný a na dobrovolnosti založený sběr dat lze usuzovat na účast a priori výrazně vyhraněných respondentů, ať již pozitivně, či negativně, a lze tak obtížně zobecňovat na celou populaci. Významným omezením může být taktéž nízký počet respondentů ($N = 112$), kterýžto je však nutno nahlížet z pohledu profesního složení respondentů, což výsledný počet do jisté míry relativizuje. Kromě velikosti vzorku pak může být na první pohled limitem výzkumu také jeho složení, když ve výzkumném souboru znatelně převládaly ženy ($N = 71$; 63,4 %) nad muži ($N = 41$; 36,6 %), což s přihlédnutím k posledním veřejně dostupným datům Českého statistického úřadu o sčítání lidu v roce 2011 neodpovídá normálnímu rozložení pohlaví v populaci, kde toto je přibližně rovnoměrné v zastoupení 5 109 766 mužů a 5 326 794 žen (Český statistický úřad, 2011). Na druhou stranu, z celkového počtu 258 tzv. zapsaných mediátorů, kteří byli oslovení, bylo 56 mužů (21,7 %) a 202 (78,3 %) žen (Ministerstvo spravedlnosti ČR, 2019). Ve skupině advokátů a advokátních koncipientů je rozložení dle posledních údajů České advokátní komory taktéž nerovnoměrné, nicméně tentokrát ve prospěch mužů advokátů a advokátních koncipientů reprezentujících 60 % všech členů komory ponechávajíc ženám advokátkám a advokátním koncipientkám zbylých 40 % (Česká advokátní komora, 2005), proto ještě tématu vlivu pohlaví na výsledky dotazníku bude věnována pozornost v dalších studiích na větších vzorcích. Konečně, ve vztahu k výzkumnému souboru by posledním limitem

mohl být průměrný věk respondentů 35,9 let. Nejmladšímu respondentovi, který se výzkumu účastnil, bylo 22 let, nejstaršímu 63 a modus věku výzkumného souboru byl 30 let.

Poslední zásadní limitace dotazníku představuje též jednu z hlavních motivací jeho tvorby. Touto je absence obdobných empirických studií tohoto typu v České republice, což na jednu stranu prezentuje jedinečnou výzkumnou možnost, současně však nelze pochopitelně využít obdobných tuzemských studií ke komparaci dosažených výstupů.

V rámci dalších studií a publikačních výstupů se bude autorská dvojice věnovat také tématu vnímané spravedlnosti soudního řízení celkově (opět postojový dotazník). Vycházet bude z téměř identické sestavy položek, jen jejich předmět nebude věnován mediaci, ale soudnímu řízení. Bude zajímavé sledovat, jaká struktura dotazníku nakonec v rámci EFA převládne a také, zda budou podobné položky moci tvořit případnou zkrácenou verzi jako u dotazníku DVSM. Vytvořené dotazníky pak budou moci sloužit pro další výzkumy věnované například rozdílnosti postojů různých aktérů soudního sporu ke spravedlnosti mediace a soudního řízení.

V rámci již běžícího projektu *Vnímané spravedlnosti soudních rozhodnutí* podpořené Grantovou agenturou Univerzity Karlovy se autoři chystají vytvořit ještě nástroj zaměřený přímo na vnímání spravedlnosti konkrétních soudních rozhodnutí. V tuto chvíli se projekt nachází v prvním roce své realizace, kde se pozornost zaměřuje na ještě důkladnější rešerši především zahraničních a v mezidobí vydaných zdrojů věnovaných tématu soudní psychologie. V dalších letech se autoři plánují zaměřit na ověření psychometrických kvalit výše uvedené metody. Bude vznikat v kooperaci se všemi dotčenými institucemi za účelem eliminace výše naznačených omezení diplomového „prototypu“, aby mohl sloužit jako kvalitní a široce využitelný měřicí nástroj vnímané spravedlnosti soudních rozhodnutí, včetně těch, v jejichž průběhu bylo využito mediačního řízení.

6. Závěr

Snahou autorů tohoto textu bylo vypořádat se nejen s vlastní výzvou k většímu zapojení do výzkumu v oblasti soudní psychologie a vnímané spravedlnosti, ale také s nutností vytvoření nástrojů, které by v českých podmínkách mohly sloužit k výzkumným a později i praktickým účelům, jelikož zatím u nás vhodné metody z oblasti vnímané spravedlnosti neexistují. Pro výzkumné účely byl připraven dotazník postojů k mediaci DVSM i jeho zkrácené verze DVSM4 A DVSM8 s přijatelnými psychometrickými vlastnostmi. V nejbližší době budou autoři pracovat na dotazníku zjišťujícím postoj ke spravedlnosti soudních řízení obecně a dále také na dotazníku ověřujícím vnímanou spravedlnost konkrétního soudního rozhodnutí. Existence metod odpovídající kvality ve výše uvedených oblastech autorům výhledově umožní realizovat výzkumy zaměřené na rozdílné vnímání spravedlnosti mediace a soudních řízení různými aktéry. Kromě toho je dlouhodobou vizí postupné zavádění využívání dotazníků vnímané spravedlnosti soudních rozhodnutí v praxi, tak jak je tomu zvykem v zahraničí.

Tento text byl vydán s finanční podporou grantu poskytnutého GA UK č. 392120 s názvem Vnímaná spravedlnost soudních rozhodnutí: vývoj psychometricky kvalitního nástroje a výzkum vnímané spravedlnosti v rámci civilního řízení, včetně soudem nařízené mediace, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

LITERATURA

- Adams, J. S. (1963). Toward an Understanding of Inequity. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(5), 422–436.
- Adams, J. S. (1965). Inequity in Social Exchange. *Advances in Experimental Social Psychology*, 2, 267–299.
- Ambrose, M. L., Seabright, M. A. & Schminke, M. (2002). Sabotage in the Work-place: The Role of Organizational Injustice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89(1), 947–965.
- Barling, J. & Phillips, M. (1993). Interactional, Formal, and Distributive Justice in the Workplace: An Exploratory Study. *Journal of Psychology*, 127, 649–656.
- Bies, R. J. (2005). Are Procedural Justice and Interactional Justice Conceptually Distinct? In J. Greenberg & J. A. Colquitt (Ed.), *Handbook of Organizational Justice* (pp. 85–112), Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Bies, R. J., & Moag, J. S. (1986). Interactional Justice: Communications Criteria of Fairness. In R. Lewitzki (Ed.), *Research on Negotiation in Organizations* (pp. 43–55), Jai Press.
- Boukalová, H. & Gillernová, I. (2020). *Kapitoly z forenzní psychologie*, Karolinum.
- Cohen-Charash, Y. & Spector, P. E. (2001). The Role of Justice in Organizations A Meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278–321.
- Colquitt, J. A. (2001). *On the Dimensionality of Organizational Justice: A Construct Validation of a Measure*. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 386–400.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. & Ng, K. Y. (2001). Justice at the Millennium: A Meta-analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425–445.
- Cropanzano, R. & Ambrose, M. L. (2001). Procedural and Distributive Justice are More Similar Than You Think: A Monistic Perspective and a Research Agenda. In J. Greenberg & R. Cropanzano (Eds.), *Advances in Organizational Justice* (pp. 119–151), Stanford University Press.
- Česká advokátní komora. (2005). *Počet českých advokátů stále roste především díky absolventům*. <https://www.cak.cz/scripts/detail.php?id=487>.
- Český statistický úřad. (2011). *Tab. 600 Obyvatelstvo podle ekonomické aktivity, pohlaví, věku a podle rodinného stavu*. <https://www.czso.cz/documents/10180/20534540/obcr600.pdf/f4b623af-697e-4d04-9040-7c396e101d93?version=1.0>.
- Čírtková, L. (2004). *Forenzní psychologie*. Aleš Čeněk.
- De Girolamo, D. (2019). The Mediation Process: Challenges to Neutrality and the Delivery of Procedural Justice. *Oxford Journal of Legal Studies*, 39(4), 834–855.
- Deutsch, M. (1975). Equity, Equality, and Need: What Determines Which Value Will Be Used as the Basis of Distributive Justice? *Journal of Social Issues*, 31(3), 137–149.
- Deutsch, M. (1985). *Distributive Justice: A Social-Psychological Perspective*. Yale University Press.
- Důvodová zpráva k zákonu o mediaci. (2011). <http://forarb.com/wp-content/uploads/2011/11/zakon-o-mediaci-duvodova-zprava.pdf>.
- Emery, R. E., Laumann-Billings, L., Waldron, M., C., Sbarra, D., A. & Dillon, P. (2001). Child Custody Mediation and Litigation: Custody, Contact, and Coparenting 12 Years After Initial Dispute Resolution. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69(2), 323–332.
- Greenberg, J. (1987). A Taxonomy of Organizational Justice Theories. *Academy of Management Review*, 12(1), 9–22.
- Greenberg, J. (1988). Cultivating an Image of Justice: Looking Fair on the Job. *The Academy of Management EXECUTIVE*, 2(2), 155–157.
- Greenberg, J. (1990). Organizational Justice: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399–432.
- Greenberg, J. (1993). The Social Side of Fairness: Interpersonal and Informational Classes of Organizational Justice. In R. Cropanzano (Ed.), *Justice in the workplace: Approaching fairness in human resource management* (pp. 79–103). Erlbaum.

- Hollander-Blumoff, R. (2017). Formation of Procedural Justice Judgments in Legal Negotiation. *Group Decision and Negotiation*, 26(1), 19–43.
- Hollander-Blumoff, R. & Tyler, T. R. (2008). Procedural Justice in Negotiation: Procedural Fairness, Outcome Acceptance, and Integrative Potential. *Law & Social Inquiry*, 33(2), 473–500.
- Homans, G. C. (1961). *Social Behavior: its Elementary Forms*. Harcourt, Brace & World.
- Jaroš, J. (2019). *Postoje některých zástupců veřejnosti k mediaci se zaměřením na férovost a vnímanou spravedlnost* [Diplomová práce]. Univerzita Karlova.
- Kahneman, D. (2013). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.
- Kernan, M. C. & Hanges, P. J. (2002). Survivor Reactions to Reorganization: Antecedents and Consequences of Procedural, Interpersonal, and Informational Justice. *Journal of Applied Psychology*, 87(5), 916–928.
- Kitzmann, K., M., & Emery, R. E. (1993). Procedural Justice and Parents' Satisfaction in a Field Study of Child Custody Dispute Resolution. *Law and Human Behavior*, 17(5), 553–567.
- Lind, E. A. & Tyler, T. R. (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. Plenum.
- Lind, E. A., Kulik, C. T., Ambrose, M. & de Vera Park, M. V. (1993). Individual and Corporate Dispute Resolution: Using Procedural Fairness as a Decision Heuristic. *Administrative Science Quarterly*, 38(2), 224–251.
- Leventhal, G. S. (1976). The Distribution of Rewards and Resources in Groups and Organizations. *Advances in Experimental Social Psychology*, 9, 91–131.
- Leventhal, G. S. (1980). What Should Be Done with Equity Theory? New Approaches to the Study of Fairness in Social Relationships. In K. J. Gergen (Ed.), *Social exchange: Advances in theory and research* (pp. 27–55). Plenum.
- Maine Statistical Analysis Center. (2017). *2017 Court Access & Fairness Survey Report*. http://justiceresearch.usm.maine.edu/files/2018/05/2017_Court_Access_and_Fairness_Survey_Report-1tpod2e.pdf.
- Meares, T. L., Tyler, T. R. & Gardener, J. (2016). Lawful or Fair?: How Cops and Laypeople Perceive Good Policing. *Journal of Criminology and Criminal Law*, 105(2), 297–344.
- Mikula, G., Petrik, B. & Tanzer, N. (1990). What People Regard as Unjust: Types and Structures of Everyday Experiences of Injustice. *European Journal of Social Psychology*, 20, 133–149.
- Ministerstvo spravedlnosti ČR. (2018). *České soudnictví 2017: Výroční statistická zpráva*. https://www.justice.cz/documents/12681/719244/2017_vyrocní_stat_zprava.pdf/27ba4524-49cb-4744-b834-2c6812f13e5d.
- Ministerstvo spravedlnosti ČR. (2019). *Seznam mediátorů*. http://mediatori.justice.cz/MediatorPublic/Public/FR003_ZverejneniVybranychUdaju.aspx.
- National Center for State Courts. (2005). *Access and Fairness*. <http://www.courttools.org/~media/Microsites/Files/CourTools/CourTools%20Measure%201%20-%20Access%20and%20Fairness.ashx>.
- Niehoff, B. P. & Moorman, R. H. (1993). Justice as a Mediator of the Relationship Between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behaviors. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527–556.
- Polišenská, V. A. (2019a). *Forenzní psychologie: teorie a praxe*. Vysoká škola finanční a správní.
- Polišenská, V. A. (2019b). Forenzní psychologie v české psychologické literatuře – náhled do historie do začátku druhé světové války. *E-psychologie*, 13(1), 32–47.
- Pruitt, D. G., McGillicuddy, N. B., Welton, G. L., & Castrianno, L. M. (1993). Long-Term Success in Mediation. *Law and Human Behavior*, 17(3), 313–330.
- Rottman, D. B., & Tyler, T.R. (2014). Thinking about Judges and Judicial Performance. *Onati Socio-legal Series*, 4(5), 1046–1070.
- Sivasubramaniam, D. & Heuer, L. (2007). Decision Makers and Decision Recipients: Understanding Disparities in the Meaning of Fairness. *Court Review*, 44(1/2), 62–70.
- Shapiro, D. L., Buttner, E. H. & Barry, B. (1994). Explanations: What Factors Enhance their Perceived Adequacy? *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 58(3), 346–368.
- Sweeney, P. D. & McFarlin, D. B. (1993). Workers' Evaluations of the Ends and the "Means": An Examination of Four Models of Distributive and Procedural justice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 55(1), 23–40.
- Thibaut, J. & Walker, L. (1975). *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Thaler, R. H. & Sunstein, C. R. (2010). *Nudge (štouch): Jak postrčit lidi k lepšímu rozhodování o zdraví, majetku a štěstí*. Kniha Zlín.
- Trinkner, R., Tyler, T. R. & Goff, P. A. (2016). Justice From Within: The Relations Between a Procedurally Just Organizational Climate and Police Organizational Efficiency, Endorsement of Democratic Policing, and Officer Well-being. *Psychology, Public Policy and Law*, 22, 158–172.

- Tyler, T. R. (1989). The Psychology of Procedural Justice: A Test of the Group-value Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(5), 830–838.
- Tyler, T. R. (2000). Social Justice: Outcome and Procedure. *International Journal of Psychology*, 35(2), 117–125.
- Tyler, T. R. (2007). Procedural Justice and the Courts. *Court Review*, 44(1/2), 26–31.
- Tyler, T. R. (2017a). Can the Police Enhance Their Popular Legitimacy Through Their Conduct?: Using Empirical Research to Inform Law. *University of Illinois law review*, 2017(5), 1971–2008.
- Tyler, T. R. (2017b). Procedural Justice and Policing: A Rush to Judgment? *Annual Review of Law and Social Science*, 13(1), 29–53.
- Tyler, T. R., Goff, P. & MacCoun, R. (2015). The Impact of Psychological Science on Policing in the United States: Procedural Justice, Legitimacy, and Effective Law Enforcement. *Psychological Science in the Public Interest*, 16(3), 75–109.

Mgr et Mgr. Jan Jaroš, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, katedra psychologie, e-mail Jan.Jaros@ff.cuni.cz

PhDr. Eva Höschlová, Ph.D., Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, katedra psychologie, e-mail Eva.Hoschlova@ff.cuni.cz

PSYCHODIAGNOSTIKA JAKO PSYCHOLOGICKÁ APLIKACE

MARKÉTA NIEDERLOVÁ, JIŘÍ ŠÍPEK

Abstrakt: Autoři poukazují, že psychodiagnostika nesmí být chápána jako množina konkrétních metod a testů, které jsou popsány v učebnicích a manuálech, a které je možné víceméně jednoduše použít na diagnostikování nějaké psychické vlastnosti, stavu apod. To, co je v psychodiagnostice podstatné a přehlížené, je potřeba formulování problému, rozvažování kontextu, potřeby hloubky diagnostického záběru apod. Dále autoři procházejí některé vybrané oblasti psychodiagnostiky, jako jsou například postupy klinické, postupy využívající projektivní metody atd. Přitom autoři stále upozorňují na potřebu zdůvodňování, co se diagnostikuje, proč a jak nejlépe.

Klíčová slova: psychologie, psychodiagnostika, metoda, test, psychodiagnostická rozvaha

Psychodiagnostics as a psychological application

Abstract: The authors point out that psychodiagnostics must not be understood as a set of specific methods and tests, which are described in textbooks and manuals, and which can be more or less simply used to diagnose some psychological personality qualities, states, etc. What is essential and overlooked in psychodiagnostics is the need to formulate the problem, consider the context, the need for depth of diagnostic scope, etc. Furthermore, the authors go through some selected areas of psychodiagnostics, such as clinical procedures, procedures using projective methods, etc. The authors still point out the need to justify what is diagnosed, why and how best.

Keywords: psychology, psychodiagnostics, method, test, psychodiagnostic reasoning
<https://doi.org/10.14712/23366486.2020.8>

Úvod

Následující text si neklade za cíl předložit vědeckou studii ve smyslu formulování hypotéz, jejich ověřování apod. To je v psychologii bezpochyby důležité a tím se také psychologie stává oborem, který si nárokuje co největší exaktnost a vědeckou vážnost. Vedle toho je však psychologie odedávna disciplínou apelující na disciplínu myšlení, schopnost chápání více druhů vztahů, využívání imaginace, empatického nabízení intervence v situacích různých lidských a mezilidských problémů a trápení. My se v této chvíli zamýšlíme nad složitostí vazeb a provázaností proměnných v oblasti psychodiagnostiky, tedy poznávání a doslova umění poznávání v oblasti psychiky. Naše (a jistě nejen naše) zkušenost nás vede k tomu, že zdaleka nestačí znát co nejvíce psychodiagnostických metod, tedy testů, dotazníků apod., ale že je k tomu nutné dodávat vlastní kritické přemýšlení, odstup a nutně i kreativitu. Tedy všechno to, co lze jen obtížně podat v učebnicích, ale k čemu se

dochází zkušeností. Zvláště citlivá je z tohoto hlediska oblast projektivních metod. Proto jí také věnujeme zvláštní pozornost.

V tomto směru chceme kolegům a studentům, kteří se psychodiagnostice věnují, alespoň trochu pomoci, inspirovat je, povzbudit, aby se nebáli vlastního přínosu. Ovšem vždy dobře zváženého!

Psychodiagnostika je oblast praktického využití psychologie

Studium psychodiagnostiky je jednou z nejpodstatnějších oblastí psychologie, ne-li tou nejdůležitější. Na rozdíl od psychoterapie, kde vedle psychologů pracují také lékaři a sociální pracovníci, má psychodiagnostika své těžiště v psychologii a psycholog je v této oblasti stěží nahraditelný. Dobrým důvodem je příprava a vzdělávání širšího spektra, které podpoří psychologovo porozumění diagnostikovanému problému, volbě diagnostického postupu i vlastnostem (výhodám i omezením) diagnostického nástroje.¹ Však jsou mnohé psychodiagnostické testy dostupné jen vystudovaným psychologům a u některých komplexnějších a náročnějších testů je dnes vyžadován i poměrně intenzivní postgraduální výcvik (např. u Wechslerova inteligenčního testu, MMPI, Rorschachova testu atp.).

Žádný sebedokonalejší test však nemůže suplovat pečlivé a vycvičené psychologovo kritické myšlení, které je tou nejlepší zárukou smysluplných diagnostických závěrů. Z toho také plyne, že dovednost takového myšlení je základním diagnostickým nástrojem. Bez něho ztrácí jakýkoliv moderní test na své hodnotě. Takové pečlivé myšlení a zvažování všech souvislostí může být nežádoucí dobrou vstupem do případné další psychologické intervence (řešení daného problému, poradenství, psychoterapie). Praxe nabízí takových situací poměrně dost. Představme si například, že za psychologem přichází klient s (pracovní, anebo stanovenou) psychiatrickou diagnózou deprese, resp. anxiózně depresivního syndromu. Psycholog se sice může omezit na poměrně jednoduché ověření diagnózy za pomoci vybraných testů (od těch nejjednodušších, jakou je např. Beckova nebo Zungova škála deprese, až po komplexní, jakým je test Rorschachův) a pravděpodobně tak potvrdit přítomnost deprese v psychologickém obraze, anebo může své vyšetření pojmut komplexněji. Při vyšetření se může například postupně vyjevovat osobnostní základ poruchy, jako je chronický nedostatek jistoty, její stálé hledání podložené pravděpodobně již ranou poruchou vývoje attachmentu atp. Výsledkem bude psychologův poukaz, že více či méně zjevná symptomatika spočívá na mnohem hlubších kořenech a tomu je také třeba přizpůsobit terapii. To je jistě pouze jeden příklad za mnohé další.

Nesmíme však zapomínat na podstatu otázky, proč takovou psychodiagnostickou práci provádíme. Ukazování na složitější terén se sice jeví jako zodpovědné a diagnosticky „pocitivější“, ale nemusí tomu tak vždy nutně být. Stačí si opět představit situaci, kdy je psycholog požádán o diagnostiku psychologické situace ve smyslu, zda jde skutečně o rozvoj deprese, anebo o somatizaci na jiném podkladě atp. Zdánlivě jednoduchá diagnostická situace může být velmi důležitá pro psychiatrovo rychlé nasazení vhodného farmaka, které dotyčné osobě také rychle a efektivně uleví.

¹ Informace o používaných psychodiagnostických metodách u nás nalezneme zájemce v běžně dostupných publikacích. Především to jsou učebnice Svobody, M., Humpolička, P. a Šnorka, V. (2013) a Stančáka, A. (1996). Konkrétním metodám se věnuje editorsky například Čermák, I. a Fikarová, T. (2012) v případě tematicko-apercepčního testu a Lečbych, M. (2016) se zaměřením na Rorschachův test atd.

Otázka po cíli a smyslu diagnostické práce

Taková otázka je vždy zásadní. Z ní také musí jasně vyplynout, které konkrétní postupy budou relevantní. Snad hned na začátku našeho textu bude užitečné připomenout podstatný moment. Totiž, že každé psychodiagnostické vyšetření musí být jasně určené, tedy musí být zřejmé, k jakému účelu bylo vyhotovené, jaký problém má vyšetření pomoci řešit a pro koho je určené. V našem textu se dílčích otázek této oblasti ještě dotkneme.

Psychologové, kteří se svojí diagnostickou praxí začínají, mívají tendenci sestavit bohatou baterii s předpokladem, že více metod také více zachytí. Každá metoda bezpochyby něco zachytí, ale opět je zde otázka „co s tím?“ Mozaika metod vytvoří stejně složitou mozaiku výsledků, které mohou každý směřovat jinam a již vůbec ne žádoucí směrem. A který směr diagnostikování je v takovém případě vlastně žádoucí? Podobným nešvarem je rozhodnutí ještě přidat nějaký test vlastně jen proto, že zbývá čas a mohli bychom dostat další zajímavé informace. Nezřídka to bývá něco z oblasti kresebných testů, protože ty se jeví být nezátěžové a širokospektré. Takový postup je však dokonce v rozporu s dalším principem etické psychologické práce. Klienta bychom neměli zatěžovat žádným nadbytečným diagnostickým postupem, než jaký je jasně zdůvodnitelný a směřující k zodpovězení stanovené otázky, resp. pomáhající takovou odpověď podpořit (mající tedy inkrementální validitu). Je třeba se zbavit jedné ulpívající fikce; že totiž psychodiagnostika představuje více či méně jasné postupy, jak provádět diagnostickou práci. Jinými slovy jde o mylnou představu blížící se mechanické psychotechnice s inventářem testů, dotazníků, postupů a jim odpovídajících zadání, oblastí, norem atp.

Psychodiagnostická rozvaha

Zde je na místě zmínit důležitost toho, čemu říkáme „*psychodiagnostická rozvaha*“. Na začátku této rozvahy bývá většinou více či méně přesná zakázka vyšetření. Velmi často s ohledem na komplexnost problému je psycholog nucen pracovat už s touto počáteční informací. Znamená to klást si celou řadu otázek, a tím cíl diagnostiky (někdy společně se zadavatelem či žadatelem) zpřesňovat. V prvé řadě si je třeba ujasnit, kdo má být psychologicky vyšetřen (zda jde o dítě, či dospělého, o jedince, anebo o skupinu) a dále také, do jaké oblasti vyšetření směřuje (například do oblasti poradenské, pracovní, sociální, klinické, forenzní aj.). K formulaci zakázky výrazně přispívá výběr a pojmenování zjišťovaných psychických fenoménů či celků (schopnosti, vlastnosti, dovednosti, stavy, procesy, vývoj atp.). Tímto postupem si dílčí cíle našeho „poznávání“ zpřesňujeme. Dostáváme se tak k odpovědím na otázky: Koho chceme poznávat a proč? Co chceme zjišťovat? Jak si charakterizujeme předmět poznávání? Komu je vyšetření (posudek atp.) určené? Nelze opominout ani okolnosti, které souvisí s plánováním diagnostického procesu, tedy co z našeho pohledu bude jeho realizace obnášet, nevyjímaje nároky ze strany zadavatele či žadatele: Jaké jsou nároky na čas, prostor, příp. finanční zajištění? Jaké jsou dosud známé proměnné na straně psychologa (např. znalosti, dovednosti, zkušenosti)? Jaké jsou dosud známé proměnné na také straně klienta (např. omezení daná onemocněním, jazykové možnosti, smyslová omezení)? A jaká jsou specifika daného zkoumaného jevu?

Až na základě zodpovězení uvedených otázek můžeme začít uvažovat o volbě konkrétních postupů či metod. Přičemž psycholog-diagnostik je povinen zvažované nástroje

dobře ovládat, tzn. znát jejich teoretická východiska, psychometrické charakteristiky, způsob jejich administrace, vyhodnocení a z toho vycházející interpretace. Velmi často má volba postupů či metod povahu diskusní, kdy hledáme na základě dostupných informací ty nejlépe volitelné. Přitom zvažujeme na nejširší rovině i cesty „extraspekce“ či „introspekce“ nebo z jiného pohledu cesty „klinických“ či „testových“ postupů. V některých případech může být tato část práce standardnější, tedy již předem daná dosud užívanými a prověřenými postupy či bateriemi testů speciálně vytvořenými pro konkrétní diagnostické zakázky či specializovaná pracoviště. Zvažujeme i uplatnění a způsob administrace vybraných metod (osobní setkání, zacvičený administrátor, možnosti internetu atp.) a s tím související způsob záznamu informací. Vyhodnocení výstupů zvolených metod má většinou povahu kvantitativního či kvalitativního rozboru, který je závislý na pravidlech interpretace konkrétních postupů či metod. V některých případech nemusí nutně jít jen o zpracování dat povahy číselné, resp. digitální. Vždy je zde také větší či menší prostor pro intuici, která je z velké části dána zkušeností na straně psychologa-diagnostika. V každém případě výstup takového diagnostického procesu musí být vztažen k původní zakázce vyšetření. Může obsahovat i další diagnostický záměr, pokud je požadován nebo je pro zpřesnění závěrů žádoucí. V některých případech jsou součástí výstupu i doporučení pro následnou psychologickou či psychotherapeutickou praxi.

Psychologická diagnostika

Stanovení diagnózy je otázkou lékaře, který je zodpovědný za zhodnocení somatického i psychického stavu. Vodítkem mu jsou mezinárodně uznávané manuály nemocí (ICD-10, ICD-11, DSM V). Psycholog sestavuje a pořizuje *diagnostiku psychologickou*, vycházející ze znalosti jak psychopatologie, tak i psychologie vývojové, sociální, psychologie osobnosti a samozřejmě znalosti psychologické metodologie. Výsledkem je podložená představa o funkčním stavu psychiky dané osoby, jejich slabých i silných stránkách, vyhlídkách, případně možnostech psychologické intervence atp. Znalost zmíněné psychologické metodologie psychologa vybavuje pro situace zvažování, jakým způsobem sestavit postup vlastního testování, které metody použít a jak je vyhodnocovat. Ale vede ho také především k formulaci otázky, která je zodpověditelná. V tom se tedy psychodiagnostik-psycholog podobá výzkumníkovi, který nepostupuje rigidně podle předem daného diagnostického algoritmu nebo manuálu, ale sestavuje si vlastní „hypotézy“.

Využijme příkladu. Psycholog napsal ve svém závěru (mimo jiné) formulaci: *simplexní osobnost*. Jiný psycholog tento závěr napadl, že diagnóza je výhradně věcí psychiatra. To je jistě zcela správné. Lékař je zodpovědný za stanovení *zdravotnické* diagnózy podle uznávané klasifikace nemocí. S takovou diagnózou je propojena představa o etiologii dané nemoci/poruchy a také přiměřené terapie. Od ostatních odborníků – a mezi ně patří i psychologové – se očekává, že budou významně pomáhat (např. při stanovování diferenciální diagnózy). Psycholog je však ve své odborné přípravě také veden k tomu, aby stanovoval psychologické závěry, resp. aby prováděl *psychologickou diagnostiku*. Ta je v řadě směrů širší než diagnostika psychiatrická. Zahrnuje kombinaci anamnestických vývojových údajů se situací sociální, zvážení osobnostních charakteristik, stavem premorbidním, reakcí na chorobu a s výhledem do budoucna. Terminologicky vzato bývá psychologická diagnostika specifická s odvoláním na různé teorie, typologie atp. Psycholog však také

používá své znalosti psychopatologie. A právě zde se může jeho závěr blížit závěrům psychiatra.

Výše uvedený příklad „*simplexní osobnosti*“ může být pěknou ukázkou nedorozumění. Tzv. simplexní osobnost není běžnou psychiatrickou diagnózou a nenalezneme ji v žádném diagnostickém manuálu. Je to jakési pomocné, pracovní označení osobnostní struktury odkazující ke sníženému intelektu, zúžené sféře zájmu, zjednodušení reakcí atp. Důvodem může být předchozí psychické onemocnění, ale i vrozený stav. Psycholog (ale ani psychiatr) by takové označení neměl užívat v závěrech odborné zprávy (např. forenzního posudku), protože jde o nepřesné a málo určité termíny, ale jako pomocné, pracovní označení je těžko napadnutelné.

V souvislosti s daným příkladem se objevil názor, že psycholog může stanovovat diagnózu poruchy osobnosti. Vedl k tomu patrně předpoklad, že *osobnost* je psychologický fenomén, a tudíž i její poruchy jsou *psychologickou záležitostí*. Nikoliv; pro psychiatra je osobnost jakýmsi souřadnicovým systémem ovlivňujícím chování a jednání vůči sobě a vůči okolnímu světu a hodnotitelným na škále norma–patologie. Výsledek je opět systematizován/kategorizován v rámci zdravotnické klasifikace. Pro psychologa je osobnost a její eventuální poruchy, odchylky zdrojem pochopení její struktury a dynamiky, vysvětlování a predikce chování. Kromě toho může psycholog pomáhat osobnost rozvíjet, stabilizovat atp. Takové představy se přidružují i mnozí studenti psychologie. Klasickou situací je řešení problému „*Jak byste si počínal/a jako psycholog při zadání: zhodnoťte intelekt daného klienta*“. Kupodivu nemalá část studentů začíná takto „Použil/a bych nějaký široce zaměřený test inteligence, např. ...“. Nejen že jde o nepřiměřené spoléhání se na kvalitu testových pomůcek ve smyslu jejich psychometrických charakteristik, ale především jde o metodologickou chybu. Vždy je třeba mít jasno, jaké vlastnosti (schopnosti, rysy, stavy) chceme co nejpřesněji měřit, a až následně uvažovat o možných technických postupech. Psychologové postupující takovou nepružnou cestou mají tendenci do svých závěrů přepisovat celé odstavce z manuálů, používají zažitá obraty. Výsledné závěry bývají příliš jednoznačné, tvrdé anebo nesrozumitelně kombinované tím, jak byly vedle sebe seřazeny výsledky několika použitých diagnostických nástrojů a psycholog už „neměl sílu“ na jejich tvůrčí a pružnou kombinaci. Není možné argumentovat, že výsledky byly probrané s dotyčným klientem. Klienti, pacienti mohou být výrazně ovlivnitelní a sugestivně podané výsledky vyšetření mohou jakéhokoliv člověka přesvědčit o naší „pravdě“. Ani fakt, že si mnozí za podobná vyšetření platí, neznamená, že by takoví klienti byli obezřetnější a k předkládaným výsledkům kritičtější nebo že by žádali hlubší vysvětlení atp. Naopak to může vést k bagatelizaci vlastního podezření nebo nejistoty – vždyť za to zaplatili a věnovali vyšetření spoustu času, a teď by se mělo ukázat, že je vše jinak? A vše je ještě výraznější, když jsou výsledky „jakoby“ v zájmu klienta.

Zajímavě v těchto souvislostech formuluje psychologovu situaci Weiner (1998), když popisuje diagnostický postup, resp. *psychologickou interpretaci datového nálezu* za použití Rorschachova testu. Jednou z možností, píše Weiner, je opírat se pevně o empirii, o tradovaná data, nálezy a normy. Další možností je opírat se o názory autorit v oboru (co si myslí, jaký je usus atp.). Nejsolidnějším, ale i nejtěžším způsobem (Weiner jej označuje za přístup „konceptuální“), je za „přiměřeného“ využití výše zmíněného, plus svých vlastních zkušeností vytvořit model psychiky, který by mohl odpovídat daným naměřeným datům. Tento model porovnávat s modelem psychiky, která se blíží stavu definovanému nabízenou diagnózou (pokud jde o situaci psychopatologie či diferenciální diagnostiky)

anebo definovanou psychologickou situací, ve které se daná osoba nachází (situace traumatu, stresu nejruznějšího typu atp.). Weiner také nezapomíná na interpretaci způsobem „věštecké tabulky“, kdy očekáváme, že se pravda tak či onak vyjeví.

Psychologická diagnostika osobnosti

Již jsme se zmínili o zásadnosti stanovit si při diagnostické práci výchozí otázku, problém. Nežádka jsou psychologové k takovému bezbřehému diagnostikování tlačeni svými kolegy psychiatry, kteří je často žádají obecně o vypracování *diagnostiky osobnosti*. Představte si psychiku jako „vesmír“ či „mlhovinu“ bez přesných hranic. Díváme se na to dění relativně úzkou čočkou a máme vysoudit charakter dějů ve „vesmíru“, dynamiku dění, prognózu vývoje atp. Do výsledného obrazu se bude promítat veliké množství fenoménů z různých hloubek vesmíru, budou se překrývat, vzájemně interagovat, zesilovat, budou se řadit vedle sebe, jako by pocházely ze stejného „hnízda“. Jen velmi zkušený astronom dovede tyto jevy rozlišit a hovořit o jednotlivých vrstvách vesmíru a o tamním dění, ale bude také vědět, o jakých vrstvách a děních nemůže říci téměř nic. Takové podobství lze bez problémů přenést i do oblasti psychodiagnostiky, kdy je zkoumaná oblast psychiky podobně vrstvená, s jevy jednoduššími a jasnějšími, ale také s jevy a strukturami komplikovanými, vzdálenými, málo zřetelnými. V grafologii sice operujeme s řadou charakteristik, včetně globálního (ale nutně neurčitěho) dojmu, ale je to stále nesrovnatelně méně, než kolik kombinací a faktů na různé úrovni šíře a obecnosti si lze představit nebo očekávat v onom „vesmíru“ psychiky. Jednoznačný „převod“ (až mechanický) znaků písma na jevy psychiky (či obráceně) je absurdní představa.

Koch (1972) podotýká, že při kresbě stromu není strom ničím jiným než právě nosičem projekce. Psychiku vyšetřované osoby je možné si představit v několika vrstvách (resp. několika aspektech osobnosti daného člověka). Každá taková oblast se může projíkat (zde např. konkrétně do kresby stromu). Výsledkem ovšem je kresba (obecně jakékoliv ztvárnění, formace) reflektující souřadně všechny tyto vlivy, ač mají původ v různé „hloubce“ osobnosti. Můžeme si opět pomoci příměrem z astronomie: známé souhvězdí Orionu vnímáme jako jednu rovínu, plochu se všemi hvězdami. Pohled „z boku“ by nás přesvědčil, že hloubkový rozdíl je obrovský a že tedy jednotlivé hvězdy jsou zástupci různých oblastí vesmíru. To vše musí mít jak astronom, tak v našem případě psycholog na mysli. Konečný, a řekněme „správný“ výklad struktury, dynamiky a vývoje osobnosti musí pokud možno rozlišovat působení a projev různých hloubek osobnosti na globálním projevu, výrazu atp.

Autodiagnostika

Pokud chceme tvrdit, že základním diagnostickým nástrojem je psychologova rozvaha, jeho dovednost formulovat otázku a cíl vyšetření, nutně musíme dodat, že vlastně záleží i na *osobnosti psychologa*. Takto uvažoval i klinický psycholog Hugo Široký (1993, první vydání 1964). Shrňme si stručně jeho podněty k *autodiagnostice* jako předpokladu k zodpovědné diagnostice někoho druhého. Široký tedy psychodiagnostika vybízí k upřímnému odpovídání (sobě) otázek typu: Které klinické situace

a kteří klienti/pacienti mě zneklidňují, přitahují, kde se s nimi nejraději setkávám? Která témata mám tendenci otevírat častěji a kterým se spíše vyhýbám? Jaké jsou moje nejčastější reakce a pocity? Podobná sebeexplorace je bezpochyby důležitá pro profesionální zvládnání všech situací jak při diagnostice, tak při intervencích a psychoterapii. Podstatná je pro to supervize v celé šíři psychologického praktikování.

Klinické psychodiagnostické postupy (pozorování, anamnéza, rozhovor, analýza artefaktů)

Jsou to netestové postupy vyšetření, resp. posudku (assessmentu) používaného všude v psychologii. Netestová diagnostická psychologova práce je mimořádně zodpovědná a nečekaně náročná. Spočívá v dovednosti vést rozhovor, umění kombinovat více či méně strukturované „povídání si“ s klientem. Takových situací je v psychologické praxi překvapivě hodně. Každá úvodní orientace v klientově problematice je otevřenou situací vyžadující citlivé prozkoumání všech důležitých souvislostí, jejich posouzení, vytvoření podložených hypotéz, které mohou být následně podrobněji zkoumány užitím zaběhnutého diagnostického, např. testového postupu, případně může následovat psychologická intervence. Potřebě vypěstovat si kvalitní psychodiagnostické dovednosti se psycholog tedy nevyhne ani tehdy, když se rozhodne věnovat se psychoterapii. Naopak. Každé setkání s klientem a jakékoliv intervenování vyžaduje souběžné posuzování aktuálního stavu. Fakt, že se tomuto posouzení velmi často nevěnuje vyhrazená, samostatná část setkání, zvyšuje nárok na psychologovu vnímavost a dovednost. Výběr metod je třeba pečlivě volit vždy s otázkou, jaká data nám metoda poskytne, jakou oblast testovaného konstruktů jimi chceme pokrýt. Nebezpečí je v práci se směsí různých typů dat, různých úrovní měření (a tomu odpovídajících škál měření).

Jako příklad si vezmeme kombinace dotazníkových, výkonových a projektivních metod. Setkat se s tím můžeme v různých používaných bateriích v mnoha psychologických laboratořích. Často můžeme slyšet chválu na pestrost metod a tedy postihování různých osobnostních hledisek testovaných osob. Občas v těchto souvislostech také zaslechne odkaz na tzv. triangulaci, tedy právě na kombinaci více diagnostických postupů a metod sběru dat v zájmu podpory výsledné validity celého šetření. Velkým zlozvykem je zaplnění testového času metodou, kterou psycholog obhájí např. slovy „je to zajímavá metoda, která může ledacos ukázat“.

Nestandardizované psychodiagnostické postupy

Téma samo o sobě je užívání *kresebných technik a podobných nestandardizovaných postupů*. Zásadní je otázka, zda je opravdu třeba je v dané diagnostické situaci použít. Neznamená to však, že takové techniky zcela vylučujeme z psychologické práce. V některých situacích, např. uvojujících psychologické intervence to může být ku prospěchu věci. Za samozřejmost považujeme, že i tyto techniky patří do rukou zkušeného psychologa. A to také proto, že při jejich použití je zvláště citlivá fáze interpretace, kde je právě psycholog nezastupitelný. U výkonových a dotazníkových metod, které jsou výrazně objektivnější (tedy méně závislé na osobě examinátora), tomu tak není (např. v souvislosti

s rozvojem počítačových verzí těchto metod). Je jistě pravda, že zde je výklad výsledků méně podmíněn interpretací examinátora, tedy osoby, která testy zadává. Nicméně nikdy není možné zcela nahradit psychologovo vysvětlení, instruování a výsledné interpretování, byť existuje relativně dost „tvrdých“ dat v kontextu všech ostatních informací (anamnézy, pozorování apod.) a opět jejich vztažení k cílovému testovanému konstrukt, otázce atp.

Naším cílem je zamýšlet se nad možnostmi a nejhodnější prací s psychodiagnostickými metodami, testy, postupy a způsobem myšlení, jež zároveň zdůrazňuje přístup dostatečně kritický, disciplinovaný a přitom nedogmatický. V psychologické diagnostice se nevyhneme značně komplexní otázce modelů a modelování. Je to oblast dnes již propracovaná, zasahující do několika oborů a my si zde rozhodně nenárokujeme její obsáhnutí a podrobné prezentování.

Psychodiagnostické postupy třídíme podle záměru

To je jistě z praktického hlediska užitečné. Na jedné straně je to skupina metod založená na psychometrickém základě (resp. na takovýto základ se odvolávající), a na straně druhé to jsou metody spíše se odvolávající na nemetrické výsledky, např. na fenomén projekce, kreativity atp. Zjevně je v tom také náběh na diskusi o kvantitativním a kvalitativním metodologickým přístupu.

Induktivní a deduktivní stránka psychologické diagnostiky

Ta první vychází z předpokladu chápání podstatných osobnostních charakteristik, jako jsou jednotlivé kognitivní procesy, osobnost s jejími podstatnými dimenzemi normy (schopnosti, temperament, motivační struktura) i patologie (např. deprese, psychotické stavy, osobnostní poruchy atp.). Výsledkem je množina dílčích psychologických proměnných (jako jsou určité typy chování v daných situacích, podněty odpovídajících reakcí, zvládání úkolů, nároků, ale i spontánní projevy atp.). Jednoduše řečeno, z předpokládané existence nějakých nezjevných kvalit dedukujeme jim odpovídající projevy. V psychodiagnostické praxi to konkrétně znamená, že nejdříve si vymezíme struktury, o které nám jde, které nakonec chceme nějak postihnout a charakterizovat. Například se rozhodneme, že pro řešení daného úkolu (dejme tomu, že to je zvážení, který obor studia by mohl být pro danou osobu nejvhodnější) by bylo třeba znát úroveň intelektu, hodnotovou orientaci a zájmy. Jinými slovy tvoříme pracovní hypotézy. V druhém kroku budeme hledat konkrétní linie a projevy oněch obecných konceptů (intelekt atp.) a pro ně sestavené diagnostické nástroje. Takové konkrétní linie (např. jednotlivé vlastnosti pozornosti a následně tomu odpovídající měřicí nástroje) však nemusí být podstatné pro tu psychickou strukturu, resp. pro tu podobu kognitivních procesů (tedy pro jejich složku, kterou nazýváme obecně pozorností).

To je první část naší diagnostické práce, kterou nelze přeskocit, vynechat. Přesto se to v praxi někdy děje a jakoby přímo se vstupuje do fáze induktivní. Konkrétně to může mít podobu zkratkovitého řešení, např. v podobě úvahy „použijeme metodu D2, příp. IST a dostaneme tak důležité informace“. Je to de facto skok do jakési jednoduché podoby induktivní psychodiagnostiky zhruba vyjádřitelné příkladem „Když vím o dané osobě

to, co jsem si přečetl v záznamu předchozích vyšetření, když vidím, jak se právě chová, a slyším, co říká, když mám výsledek několika běžných testů (které zhruba ovládám), tak přesáhnu rovinu výchozích premis a usoudím, jaká ta osoba je...“ To je ovšem téměř zneužitá induktivní fáze psychodiagnostické práce. Ta skutečně spočívá v usuzování z dílčích premis na nějaký obecnější závěr, ovšem podstatná je relevance oněch premis. Každou metodu, každý dílčí diagnostický postup bychom měli být schopni zdůvodnit a mělo by nám být alespoň v podstatě jasné, jakou výslednou část zamýšleného konceptu (např. onoho intelektu, pozornosti, motivace apod.) pokryjeme, a jestli je to pro potřebný závěr dostačující. Optimální by bylo realizovat psychodiagnostické postupy v přirozeném prostředí. Tedy za takových podmínek, kdy nedochází k nevhodné, nežádoucí redukci působících proměnných a jejich možných interakcí.

Občas můžeme zaslechnout kolegu psychologa, který vyzkoušel nějakou neběžně používanou diagnostickou pomůcku a následně komentoval „Ono to docela zajímavě ukazuje...“ Zvláště to platí o projektivních technikách. Představme si situaci, kdy po nějakou dobu (abychom ji prakticky zvládli a byli schopni si plně všimnout chování klientů a jejich výsledků v dané metodě) sbíráme pomocí takové metody údaje. A jde-li navíc o metodu málo strukturovanou co do prezentace a vyhodnocování (když to tedy není prostá dotazníková metoda), nasbíráme postupně velké množství údajů v celém rozpětí od kvantifikovatelných (digitálních) až po drobné nuance v chování, situační souvislosti, tón hlasu atp. K této široké škále jevů přidejme vlastní nastavení, očekávání, připravenost „lovce“, míru důvěry, a výsledek se dostaví. Tato dvojí projekce s výsledným množstvím dat na různých úrovních (globální a molární) se postará o tušení vazeb, struktur skrytých a námi nyní odhalovaných.

V zásadě však nelze říci, že je to zcela zavádějící postup. Zkušený psycholog dokáže „nalézt“ relevantní (tedy k určenému cíli vyšetření se vztahující) údaje v podstatě z každé formy interakce s klientem. Ať už rozhovorem a pozorováním nebo za pomoci jakékoliv výzvolivé situace (setřídění karet, kamínků, dřívků, náhodná gesta, kresba čehokoliv a čímkoliv atp.). V nedávné době se v diagnostické praxi objevilo např. sestavování obrázců ze sírek. Je to postup projektivní, bez zatímní existence nějakých vyhodnotitelných parametrů. V ruce kvalifikovaného psychologa to však může být neobyčejně zajímavý nástroj s velkou výtěžností i proto, že je neobtěžující, prostý, má pro klienta silný vyzývací charakter. Na druhé straně je třeba před podobnými exkursy varovat především nezkušené a začínající psychology nebo dokonce laiky. Obtížné dokážou kontrolovat a vyhodnocovat téměř bezbřehé množství údajů, odlišovat je podle relevantnosti k základní otázce. Výsledkem může být pocit, tušení, že postup „něco ukazuje“.

Psychodiagnostika je vystavena nebezpečí příliš snadného spolehnutí se na výsledek diagnostického testu a zvláště takového, který má „image“, který má za sebou vědeckou společnost apod. Za podstatné považujeme logické a disciplinované myšlení každého jednoho psychodiagnostika. Apelování na správné myšlení a analyzování však nebývá vždy rádo slyšeno. Určitým důkazem je i již v textu výše zmíněná publikace slavného psychiatra Eugena Bleulera (1857–1939). V téměř zapomenuté publikaci (původně z roku 1922, další vydání 1962, 1985) Bleuler poukazuje na nesprávné myšlenkové postupy v medicíně, ale platnost toho je evidentně nadoborová. Disciplinované (anebo, řekněme dnešním běžným výrazem „kritické“) myšlení je takové, které umí vážit fakta, jejich kombinace a jejich přesnost, resp. nepřesnost. Disciplinované myšlení je potřeba (ba ještě více!) i tam, kde přesnosti a exaktnosti ubývá, kde ke slovu přicházejí pocity, prožitky,

dojmy, krása. To je to, co spojuje vědce i umělce, co se sice obtížně definuje, ale co má vztah ke schopnosti zvažování, odstupu a v něm sledování toku obrazivosti, opětnému zhodnocování atp. Je to snad to, o čem psal již před sto lety Eugen Bleuler, když vyzýval k disciplinovanému myšlení v medicíně. Je nám, myslím, dostatečně jasné, že zdaleka nejde pouze o medicínu, ale obecně o způsob lidského myšlení.

Kromě jiného Bleuler poznamenává, že běžně dáváme klinické, anatomické a další nálezy do souvislosti s jinými skutečnostmi našeho života, aniž bychom měli důkazní materiál, který souvislost racionálně podloží. Je tedy třeba podporovat logiku spojení, s nimiž pracujeme. Nestací, dodejme my, nacházená statistická souvislost. Ta nás nemůže zbavit zodpovědnosti za racionální výklad a náhled. Jinými slovy jde také o pečlivost našich myšlenkových experimentů, kterými odvozujeme pravidla, podle nichž se řídí svět kolem nás.² Psychologická práce se ovšem o takovou myšlenkovou práci opírá velmi často (viz např. také jinde v tomto textu jeden z modelů diagnostického usuzování, zmíněný Weinerem (1998).

Klasik psychologické metodologie Holt (např. 1958, 1970) jako by anticipoval budoucí nástup kvalitativní metodologie, když tvrdí, že klinický a experimentální přístup spolu těsně souvisí a jako sjednocující moment vidí správnou formulaci problému a otázky. Jiný klasik, Meehl (1954) konstatuje, že klinikům bývá jako povinnost ukládáno statisticky prokázat, že jejich počínání je dostatečně korektní a přesné. Mnohdy je to na místě, píše Meehl, ale hned také rozlišuje situace, kdy jde o predikci nějakého jevu, chování a kdy se vychází skutečně jen ze statistických předpokladů (řekněme např. při odhadu incidence nějaké poruchy v závislosti na rizikových faktorech), a situace, kdy je třeba do interpretace vnést psychologické porozumění kombinaci proměnných a jejich kvalit, jak je tomu při použití faktorové analýzy (například při predikci chování, očekávaného řešení nějaké životní situace na základě výsledného profilu v testu 16PF). V psychodiagnostice to znamená, že v závislosti se zvolenou otázkou a formulovaným problémem klademe různý důraz na exaktní, metrický, statistický postup v podobě vysoce objektivního testu a vedle toho na pochopení, klinické predikci i na zkušenosti. A nezřídka se to vše propojuje v jednom celkovém prediktivním procesu.

Projektivní metody

Věnujme se na tomto místě ještě některým zmíněným otázkám v souvislosti s projektivními technikami. Ty jsou stále mezi psychodiagnostiky mimořádně oblíbené, ale současně představují nejedno riziko a potřebu pečlivého uvažování. Výchozím fenoménem je percepce. Jak říkáme již jinde (Najbrtová, Šípek, Loneková, Čáp, 2017), můžeme chápat jev percepce jako promítnutí, extenzi, vržení před sebe. Podle Shneidmana (1965) je v projekci možné vidět téměř fyzickou extenzi psychologických atributů. Zde se téměř vnucuje zajímavá souvislost s tezemi Roberta Vischera (1847–1933),³ který řešil souvislost formy uměleckého díla (a de facto všeho jevového kolem nás) s našimi pocity. Vysvětloval to mimo vědomými procesy uplatňujícími se ve vnímání. Při vnímání forem je spojujeme s jakýmsi vitálním obsahem. Vischer použil dodnes používaný termín

² Více o tématu viz také Šípek (2007).

³ Svě názory uveřejnil Vischer v knize *Über das optische Forgefühl: ein Beitrag zur Aesthetik*, vydané v roce 1873.

vcítění, resp. *empatie* (německy *Einfühlung*). To, co je důležité, je to, že podle Vischera jde u *empatie* o nevědomé promítnutí, tedy *projekci* vlastní tělesné formy i psychiky (jako neodlučitelných fenoménů) do formy objektu. A ještě chvíli u náhledu umělecko-estetického zůstaňme (podrobněji viz Šípek 2010). Podle zmíněné Vischerovy představy lze estetický prožitek (řekněme libost) vysvětlit jako zvnějšněný sebeprožitek, kdy subjekt a objekt jsou propojeny. Vischer uvažuje o příjemném sebeprožitku, ale etický prožitek nemusí být nutně zabarven pouze libě (může navozovat napětí, neklid, obavy atp.). Vischer také poznamenává, že zrakový kontakt, vidění nemusí být vždy centrální pro výsledné prožívání. Podle tohoto autora jde o komplexní reakci prostorového chápání, imaginace, emocí. A tak vizuální podnět může být prožíván ani ne tak našima očima, ale jiným smyslem a v jiné části našeho těla. Vizuální vjem se tedy může projevit, rozeznít jako prožitek v celém těle. Vischer ovšem nebyl sám s podobnými názory. Mohli bychom zmínit, že například Adolf Hildebrand, který už v roce 1907 zdůrazňoval vnímání uměleckého (a jistěže i každodenního) jevu za pomoci pocitů těla, kdy se jakoby stáváme „větší či menší“, abychom se danému objektu (např. také obrazu) přizpůsobili a s ním dobře „ladili“.

Záměrně jsme se pustili mimo klasickou oblast klinickou, resp. psychopatologickou, kdy je bezpochyby možné jmenovat Freuda, který o *projekci* uvažoval jako o jednom z psychických obranných mechanismů. Všeobecně je známé, že projekcí je rozuměno přiřítání vlastních psychických obsahů (žádostí, pohnutek) jiným osobám. Připomeňme si však (viz například Nakonečný 2009), že u Freuda se projekcí rozuměla nejen obrana proti úzkosti, ale obecně i princip ovlivňování vnímání podnětů vzpomínkami. Tím se uplatnění projekce rozšiřuje do každé percepce. Nakonečný také dále navazuje na další a na další autory v tom, že každé chování je ovlivněno projekcí stavu psychiky, resp. sestavou psychických reprezentací světa. Hned dodejme, že právě tento mechanismus je také sledován např. v Rorschachově testu. Připomeňme si také relevantní myšlenky C. G. Junga.⁴ Podle Junga je projekce obecným psychologickým mechanismem přenášejícím subjektivní obsahy nejrůznějšího druhu na objekt, který je vnímán a se kterým jsme v kontaktu. Je to aktivované nevědomí, které hledá svůj výraz. Nevědomé obsahy zprvu vždy vystupují jako projikované na objektivní osoby a vztahy, píše Jung (viz Jaffé 1998). Podle něho je vlastně všechno nevědomé tak či onak projikované. Blízko tomu je názor Knoblocha a Knoblochové (1999, str. 82): „V rámci skupinového schématu připisujeme naše vlastnosti, přání a tendence jiným lidem, skutečným i fiktivním. Tento jev nazýváme *projekce*;...“.

Cítíme však Junga (viz Jaffé 1998, str. 87) obšírněji: „Čím je pole vědomí u člověka omezenější, tím více se psychické obsahy [...] objevují jakoby mimo, buď jako duchové, nebo magické potence, které jsou projikovány na živé bytosti (kouzelníky, čaroděje). Na určitém vyšším stupni vývoje [...] už nejsou všechna imaga projikována [...]; ten či onen komplex se přiblížil vědomí alespoň do té míry, že už není pocíťován jako cizorodý...“ Podle Jungova názoru fungovala psychika našich předchůdců ve větší propojenosti s okolím, na něž se prožitky snadno vázaly, resp. se v něm zobrazovaly. Mnoho z toho, co pozorujeme kolem nás v přírodě a jak ji prožíváme, tedy její proměny, fáze, zvraty atp., je podle Junga vlastně symbolickým výrazem pro vnitřní nevědomá dramata duše. Lidské

⁴ Tyto Jungovy i některé další naše názory jsme prezentovali již dříve, viz Šípek (2000). Domníváme se však, že jejich připomenutí zde bude jen ku prospěchu věci.

vědomí to může uchopit a pochopit přes proces projekce, tedy zrcadlení v přírodních událostech. Jung není s termínem „projekce“ spokojen. To by předpokládalo nějaké vynětí, vytržení směrem ven, ale podle něho jde spíše o akty introjekce.

Dosud jsme o projekci uvažovali jako o výhradně nevědomém mechanismu. Až poté, co jsme schopni projektivní mechanismus alespoň částečně a v určitých podobách zvědomit, můžeme být i vědomými svědky možnosti nacházet souvislosti mezi naším psychickým děním a děním kolem nás. Také v projektivních technikách je to podobně složitější. Zde můžeme do jisté míry „projikovat“ také vědomě. Můžeme poměrně dobře a kontrolovaně imaginovat a nezdíka si uvědomovat zdroje našich nápadů a asociací. Pokud se zbavíme tíživých tlaků našeho nevědomí, našich nedořešených konfliktů, které mají tendenci se prodat v nějaké pozměněné podobě ven, tak je projekce významným zdrojem tvořivosti. Je ovšem otázkou, jestli je zde ještě označení projekce adekvátní. Kromě projektivních technik by to zajisté platilo o celé oblasti umělecké tvorby, na jejímž začátku stojí mnohoznačnost a tvárnost podnětového materiálu.

Na tomto místě přebíráme naše pracovní chápání procesu projekce, jak jsme to (podrobněji) popsali již dříve (Najbrtová et. al. 2017). Naše psychika se vyznačuje snahou udržovat jakousi rovnováhu mezi systémem dosud vybudovaných mentálních reprezentací, resp. schémat světa i nás samých v něm⁵ a podněty vstupujícími zvenku. To se může projevit zhruba dvojím způsobem: V prvním případě by šlo o obranu např. v podobě vyčleňování, přemísťování nežádoucích obsahů ven. To je ona klasická podoba projekce v podobě především mezilidské (tedy v podobě projekce na jiné osoby). Tím se udržuje rovnováha mezi tím co je „já“ a co je „ne-já“. V kritické situaci se tedy přemístí nežádoucí fenomén ven do oblasti „ne-já“. Svým způsobem zde obrana předchází v „útok“. Odštěpuje se buď část (tj. afektivní náboj od obsahu), anebo celý „závadný“ obsah (to by bylo v případě popření, úplného zatlačení do nevědomí apod.). Jiná verze této aktivní podoby projektivního mechanismu je představitelná jako více či méně systematické zasahování do očekávané podoby podnětů našeho okolí. Tak je to např. ve vnímání světa (tedy především lidí v něm) jako dobrého, zlého, slibného, lhostejného atp. Sem by patřilo více či méně záměrné a promyšlené scénování našeho okolí, zasahování do něj, např. zařizování bytu, volba způsobů odívání a vlastního vzhledu atp. Volně bychom mohli přejít do oblasti kreativity umělecké.

Jistou modifikací, byť vnitřně samozřejmě velmi blízkou, by byla apercepce, tedy jakési naučené schéma percepce, které moduluje vnímané jevy ve smyslu jejich filtrování a „propouštění“ jen těch, které mají již nějaké existující mentální reprezentace. Tedy takové reprezentace, které byly již vybudované, naučené. To je užitečný mechanismus do té míry, do jaké je takový systém dobře s realitou propojený, skutečně ji reprezentující a současně také pružný a připravený k žádoucím obměnám, korekturám. Jinými slovy jde o výběrovost pozornosti a vnímání. Má-li tento mechanismus podobu očekávání,⁶ potom ale můžeme také hovořit o jeho aktivnější podobě. Samostatně také můžeme uvažovat o promítání svého psychického stavu do oblastí vlastního chování, prožívání, myšlení. Jde např. o agresi, útek, strach, výčitky, radost, projevy náklonnosti apod. To ovšem již projekcí nenazýváme, i když to našemu širokému chápání stále vyhovuje. Je dobře

⁵ O tom podrobně pojednává psychologie osobnosti i psychologie sociální.

⁶ A patrně cítíme, že označení „projekce“ zde jaksi nesedí, protože v něm implicitně očekáváme větší aktivitu, tedy fekněme aktivní pohyb. Z teorie i praxe Rorschachova testu jsme si však osvojili uvažovat i o pohybu pasivním. To by právě zde mohla být vhodná pomocná představa. Filtr pasivně reguluje kvalitu toho, co vstupuje dovnitř.

představitelné, že naše osobnost je mozaikou řady „oblastí“, „polí“, které/ která jsou modifikována, scénována tak, aby to vyhovovalo „centrálním“ požadavkům našeho já. Sem by tedy patřil způsob neverbálního chování odpovídající psychickému naladění (výrazy tváře, gesta, držení těla apod.), ale i širší podoby sebestylizace/sebescénování. Ze všeho výše probíraného a diskutovaného plyne, jak je mechanismus projekce složitý a jak musíme být obezřetní, chceme-li ho využít v naší psychodiagnostické práci.

Projektivní metody a jejich používání velmi dobře ukazují, že podstatným je zde psycholog-diagnostik a všechny používané metody jsou pomocné. Tento princip platí vždy, i když to někdy není tak zřejmé. Např. v situaci testování výkonovými metodami (při výběru řidičů atp.) se může zdát, že je možné testy prostě zadat a následně je standardním způsobem vyhodnotit a porovnat s normami. To vše je dnes mnohdy možné díky počítačovým verzím mnoha testů. Nicméně na počátku vždy musí stát odborník, psycholog, který celý projekt sestaví, připraví, zdůvodní a nakonec ho bude interpretovat.

Vždy záleží na tom, co chceme zjišťovat

V psychologických jevech zachycených projekcí se mísí dlouhodobější i aktuální stavy a není snadné je odlišit. To ovšem bývá pro diagnostiku důležité. Vždy je zcela podstatné, jak zní naše diagnostická otázka. Projektivní metody mají proměnlivou validitu a to na rozdíl od mnohých jiných, psychometricky podloženějších testových metod. Čím je zkušenější psycholog, tím může být i přínosnější, tedy i validnější zvolená projektivní metoda. Obecně to platí i o některých jiných, neprojektivních metodách, které se ovšem vyznačují značnou komplexností a výkladovou relativitou. V neposlední řadě se počítá také s jistou mírou vzhledu do takového množství dat a s něčím, co můžeme pracovně nazvat „kvalifikovaná intuice“. Pomyslné nůžky kvantity a kvality se v soudobém používání ROR rozevřely ještě více. A přesto, anebo právě proto, je ROR tak lákavou výzvou pro mnohé psychology, kterým nevadí, že svět má mnoho interpretačních rovin. Umějí se na nich pohybovat a sestavovat tím barvitější obraz. A také, do jaké míry se máme smířit s trendem v diagnostické práci poukazovat na problémy a nikoliv na silné stránky (pokud na ně nejsme přímo tázáni). Snad to svědčí o jakémisi nepsaném zakotvení psychodiagnostiky (a diagnostiky obecně), že vede k popsání problémů, slabých míst.

Závěr

V předchozím textu jsme chtěli připomenout několik nepříliš často zmiňovaných zásad v psychodiagnostice. Daly by se shrnout do několika upozornění, kroků či postupů. Domníváme se, že zásadní je co nejpřesnější formulování otázky či zakázky, která má být v psychodiagnostickém procesu zodpovězena. Její konečná podoba je pak na psychologovi v roli psychodiagnostika a nelze se vymlouvat na nepřesnou, příliš širokou, či nezodpověditelnou otázku, kterou již dostal zadanou. Samozřejmě můžeme pokračovat upozorněním na potřebu používání co nejpřesnějších termínů a pojmenování nebo operacionalizace proměnných, které chceme zjišťovat. To nevyklučuje psychologem namnoze jen tušených souvislostí, podob atp. Ale je třeba být si toho vědom. I na neurčitost je možné poukázat dostatečně zřetelně, tedy vědomě a dostatečně přesně. Proč nepoužít pro přiblížení nějaké

paralely i z jiných oblastí? Pokud to pomůže pochopení podstaty problému, je to podle nás zcela namístě. Šíře, nevyčerpatelnost jevů psychiky je svým způsobem obdobná šíři a nevyčerpatelnosti podob vesmíru. Snad se to může zdát příliš poetické, ale koneckonců i poezie je jedním z divů psychické produkce.

LITERATURA

- Bleuler, E. (1962). *Das autistisch-undisziplinierte Denken in der Medizin und seine Überwindung*. Berlin, Springer.
- Čermák, I. & Fikarová, T. (2012). *Tematicko-apercepční test: interpretační perspektivy*. Nové Zámky: Psychoprof.
- Holt, R. R. (1958). Clinical and statistical prediction: a reformulation and some new data. *J.Abnormal.Soc.Psychol.* 56, 1–12.
- Holt, R. R. (1970). Yet another look at clinical and statistical prediction. *American Psychologist*, 25, 4, 337–349.
- Jaffě, A. (1998). *Vzpomínky, sny, myšlenky C. G. Junga*. Praha: Atlantis.
- Knobloch, F. & Knoblochová, J. (1999). *Integrovaná psychoterapie v akci*. Praha: Grada.
- Koch, K. (1972). *Der Baumtest*. Bern: Hans Huber Verlag.
- Lečbych, M. (2016). *Rorschachova metoda. Integrativní přístup k interpretaci*. Praha: Grada.
- Meehl, P. (1954). *Clinical vs. statistical prediction: a theoretical analysis and review of the evidence*. Minneapolis, Univ. Minnesota Press.
- Najbrtová, K., Šípek, J., (Eds.), Loneková, K. & Čáp, D. (2017). *Projektivní metody v psychologické diagnostice*. Praha: Portál.
- Nakonečný, M. (2009). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia.
- Stančák, A. (1996). *Klinická psychodiagnostika dospělých*. Nové Zámky: Psychoprof.
- Svoboda, M. (Ed.), Humpolíček, P. & Šnorek, V. (2013). *Psychodiagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Šípek, J. (2007). Myšlení před sto lety. *Psychologie dnes*, 5, s. 54–55.
- Šípek, J. (2010). *Psychologické souvislosti scénické tvorby*. Praha: KANT.
- Široký, H. (1964). *Uvedení psychologa do psychiatrické léčebny*. Brno: Masarykova univerzita.
- Weiner I. B. (1998). *Principles of Rorschach Interpretation*. New Jersey, London: Lawrence Erlbaum.

PhDr. Markéta Niederlová, Ph.D., Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, katedra psychologie, e-mail marketa.niederlova@ff.cuni.cz

Prof. PhDr. Jiří Šípek, CSc., Ph.D., Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, katedra psychologie, e-mail jiri.sipek@ff.cuni.cz

SPECIFIKA PRÁCE S BILINGVNÍM KLIENTEM V PSYCHOLOGICKÉ PRAXI

JURAJ JONÁŠ, MABEL RODRIGUEZ

Abstrakt: V posledních letech je patrný nebývalý nárůst zájmu o výzkum bilingvizmu. V současné době již existuje mnoho teoretických poznatků v této oblasti, které se ale do psychologické praxe aplikují jen velice pozvolna. Cílem tohoto textu je přiblížit současné poznání o vlivu bilingvizmu na kognici, emoce či osobnost, osvětlit některé kauzální neuropsychologické souvislosti a navrhnout některé postupy k efektivnějšímu přístupu k bilingvním klientům či pacientům jak v oblasti pracovní psychologie, tak v klinické praxi. V úvodu jsou přiblíženy současné teorie jazykového zpracování dvou jazyků jedním mozkem, což má pomoci vysvětlit některé další jevy, jako jsou kognitivní výhody bilingvizmu oproti monolingvizmu (jako jsou lepší exekutivní funkce či sociální kognice), ale také nevýhody (jako jsou obtíže ve verbálně zaměřených úkolech). Následující část textu se věnuje odlišnostem v osobnostních projevech či emocích na základě užití toho kterého jazyka. Dále jsou popsána specifika bilingvizmu u některých neuropsychiatrických onemocnění a poruch. Nakonec je stručně shrnuto několik poznámek k praktické aplikaci těchto poznatků v psychologické praxi.

Klíčová slova: bilingvizmus, kognitivní funkce, neuropsychologie

Specifics of working with a bilingual client in psychological practice

Abstract: There has been a great increase of interest in bilingual studies in recent years. Currently there is a solid basis of theoretical knowledge in many aspects of bilingualism, however, they get to practicing psychologists only on a very limited scale. The goal of this article is to make this knowledge more accessible to practicing psychologists in both fields, clinical and I/O psychology. At the beginning, the contemporary theories of bilingual processing within one brain are discussed. They help to explain some aspects of bilingualism, such as cognitive advantages (like better executive functions, or social cognition) and disadvantages (like worse performance in verbal tasks). Then there are described differences in personality and emotional expressions based on the used language. This is followed by specifics of bilingualism in some neuropsychiatric conditions. The article concludes with several notes on practical application of mentioned research in psychological work.

Keywords: bilingualism, cognitive functions, neuropsychology
<https://doi.org/10.14712/23366486.2020.9>

Úvod

Již nějakou dobu se v literatuře objevují různé poznatky (více anebo méně přijímané) o tom, jaké důsledky má bilingvizmus na psychické funkce, anebo dokonce zdraví. Vzhledem k výše řečenému je bilingvizmus faktor, který vstupuje i do práce psychologa.

Cílem tohoto článku je obeznámit praktikující psychology se základními poznatky vlivu bilingvismu na poznání, prožívání a chování jedince, které by mu mohly pomoci v praxi. Na začátku budou uvedeny některé teoretické poznatky k zpracování informací bilingvními. To, jak se bilingvismus projevuje na mozku, má pak důsledky na kognici, emoce a osobnost, což bude přiblíženo v další části tohoto textu. Také v případě některých neuropsychiatrických poruch mají bilingvní pacienti některá specifika oproti monolingvním protějškům se stejnou diagnózou, což je podstatné u posuzování klinického stavu pacienta. To vede k potřebě reflektovat tato specifika a klinickou rozvahu a hodnocení výsledků vyšetření je potřeba uzpůsobit.

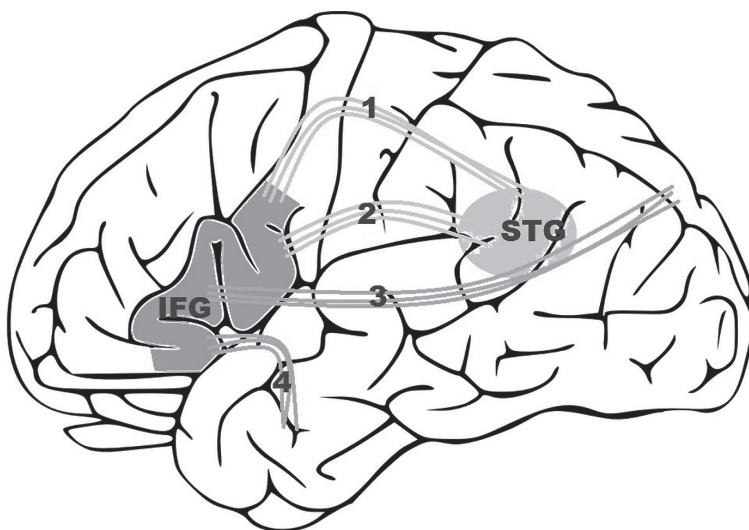
U každého bilingvního lze jeden z jazyků identifikovat jako první, rodný (L1) a jeden jako druhý (L2, příp. další jazyky L3, L4, ...). Ačkoliv jednotná definice bilingvismu není, a většina studií, které se tomuto tématu věnují, ani neuvádí, co pod tímto pojmem rozumí (jaká konkrétní jsou tedy vstupní kritéria subjektů), asi nejčastěji se pod bilingvismem rozumí schopnost používat dva či více jazyků na každodenní bázi (Grosjean, 1994). Takto široce uchopená definice sice umožní provedení studií, ale bilingvismus ovlivněn spoustou proměnných (jako je třeba věk akvizice L2, dosažená úroveň druhého jazyka, způsob akvizice L2, vzájemná vyváženost obou jazyků atd.) pak má za následek velkou variabilitu ve výzkumných datech. Dalšími faktory ovlivňujícími variabilitu výstupů studií na toto téma je rozdílný design výzkumů či to, že kombinace jazyků bilingvních se v různém pojetí liší, a strukturální rozdíly jazyků mohou také hrát významnou roli ve výstupu takovýchto studií.

Zpracování vícero jazyků jedním mozkiem

Na zpracování všech jazyků bilingvního či monolingvního jedince se používá stejná mozková síť (Wong, Yin, O'Brien, 2016). Základními centry jsou levý inferiorní frontální lalok (Brodmanova area, dále jen BA, 44 a 45 – Brockova oblast) a levý superiorní temporální lalok (kolem BA 22 – Wernickeova oblast) (obr. 1). Tyto oblasti jsou spojeny dorzální (superior longitudinal fasciculus a arcuate fasciculus) a ventrální dráhou nervových vláken (uncinate fasciculus a inferiorní fronto-okcipitální fasciculus) (Dick, Bernal, Tremblay, 2014; Friederici, Gierhan, 2013).

Brockova oblast byla původně spojována s porozuměním řeči, zatímco Wernickeho oblast s produkcí řeči, nicméně v současnosti bývá tento pohled zpochybňován (Poeppel, Hickok, 2004; Stowe, Haverkort, Zwarts, 2005; Tremblay, Dick, 2016). Spíše je v současné době Brockova oblast spojována s gramatickou a morfosyntaktickou složkou jazyka (Moro et al., 2001; Indefrey et al., 2001), zatímco Wernickeova oblast pravděpodobně zpracovává převážně lexikálně-sémantické jevy (Harpaz, Levkovitz, Lavidor, 2009). K podobnému (i když mnohem detailnějším) pohledu, a sice že temporální lalok souvisí spíše se zpracováním sémantické informace, zatímco frontální lalok převážně souvisí s exekucí jazyka, došly i veliké přehledy do té doby dostupné literatury (Price, 2010; Price, 2012). Tento pohled vedl některé autory k názoru, že gramatické jevy, protože jsou naučené spíše nevědomě, se vztahují k částem mozku, souvisejícím s procedurální pamětí (Brockovou oblastí), zatímco lexikálně-sémantické jevy, učené spíše vědomě, souvisí ponejvíce s oblastmi deklarativní paměti (Wernickeovou oblastí) (Ullman, 2004; Paradis, 2009; García, 2014).

Obrázek 1 Jazyková síť. Dvě základní oblasti, které slouží ke zpracování jazykové informace, jsou inferiorní frontální lalok, neboli Brockova oblast (IFG) a superiorní temporální lalok, neboli Wernickeova oblast (STG). Ty jsou propojeny dorzální dráhou (vyznačená světleji – vrchní dvě dráhy – arcuate fasciculus (1) a superior longitudinal fasciculus (2)) a ventrální dráhou (vyznačená tmavěji – spodní dvě dráhy – inferiorní fronto-okcipitální fasciculus (3) a uncinate fasciculus (4)).

Jiný model (Memory-Unification-Control model MUC model, Hagroot, 2005; Hagroot 2013) vidí v různých částech mozku odlišnou fázi jazykového zpracování. Zatímco jsou znalosti fonologie, morfologie i syntaktických pravidel uchovány v levém temporálním laloku (tedy Wernickeově oblasti), dle tohoto modelu jsou tyto stavební bloky spojované, kombinované a modifikované do významových celků v levém prefrontálním kortexu (tedy Brockově oblasti a BA 6 a 47, oblasti ne výhradně dedikovaných jazyku, ale exekutivním operacím obecně). Tyto operace jsou koordinovány pomocí předního cingula (BA 24, 32, 33), tedy oblastí spojovanou s kognitivní kontrolou, a dalšími oblastmi prefrontální kůry (BA 46), která jazykový výstup propojí s kýženou akcí a sociálním kontextem.

Ačkoliv je uvedena síť univerzální, existují jistá specifika, odvíjející od strukturálních vlastností daného jazyka. Třeba oproti uvedenému modelu zapojují čínští mluvčí během jazykového zpracování také pravý anteriorní temporální lalok, který je funkčně spojovaný se zpracováním tónu a tónové výšky (Ge et al., 2015). Každá slabika mluvené čínštiny disponuje jedním ze čtyř významotvorných tónů, kterými jsou jednotlivé slabiky intonovány. K podobným závěrům došli i jiné studie (Klein et al., 2006; Chee, Soon, Lee, 2003).

Funkční rozdělení je neuroanatomicky patrné především na úrovni organizace bílé hmoty do jednotlivých drah nervových vláken. Tak třeba dorzální proud souvisí spíše s artikulací, zatímco ventrální proud s porozuměním významu (Hickok, Poeppel, 2007; Fridriksson et al., 2016). Jiný model spíše spojuje dorzální dráhu s vnímáním a exekucí mluvené řeči a s komplexními syntaktickými operacemi, zatímco ventrální dráha se, dle tohoto pohledu, podílí na sémantickém zpracování a některých základních syntaktických

úkolech (Friederici, Gierhan, 2013). Tyto dráhy neslouží výhradně na zpracování jazyka, ale podílí se i na jiných kognitivních funkcích (Vassal et al., 2016).

Ať už je platný kterýkoliv ze zmíněných modelů, podstatné je, že obě oblasti jsou funkčně jednotné, ať už mluvíme o kterémkoliv jazyku, a tedy u bilingvních jsou všechny jazyky jedince zpracovány funkčně jednotně. Z toho vyplývá, že mozek nevytváří ostré hranice mezi jednotlivými jazyky. To pak vede k tomu, že oba jazyky bilingvního jsou aktivní po celou dobu užívání kteréhokoliv jazyka, a jazyk, který v daný moment není cílový, musí bilingvní aktivně potlačit (Green, 1998; Kroll et al., 2015). Tento psycholingvistický model paralelní aktivace vychází z experimentálních dat, nicméně s výše uvedenými neuroanatomickými modely jazykového zpracování konverguje. Tím pádem je třeba u bilingvních facilitováno zpracování kognátů (slov, které mají v obou jazycích stejný kořen i význam, jako třeba české „anděl“ a anglické „angel“) (Costa, Caramazza, Sebastian-Galles, 2000; Dijkstra, 2005), zatímco zpracování interlingválních homografů (tedy slov se stejným kořenem, ale odlišným významem, jako třeba anglické „angel“, znamenající „anděl“ a holandské „angel“, co znamená „štípnutí“) podléhá interferenci v podobě větší chybovosti identifikování správného významu v daném jazyce, anebo delšího času potřebného ke správnému zpracování významu (Dijkstra, Van Heuven, 2002; van Heuven et al., 2008).

Bilingvní se od monolingvních liší v kognici, emocích i osobnosti

Co se kognice týče, asi nejčastěji se v souvislosti s bilingvizmem uvádí lepší výkon bilingvních oproti monolingvním v oblasti exekutivních funkcí (Bialystok, 2017; Valian, 2015). Zejména pak kognitivní kontrole, která se vysvětluje jako důsledek pravidelného potlačování necílového jazyka (inhibice) a přepínání jazykových kódů (Donnelly, Brooks, Homer, 2015). Meta-analýzy potvrzují také lepší výkon bilingvních v úkolech zaměřených na pracovní paměť (Adesope et al., 2010; Grundy, Timmer, 2016). U bilingvních se také projevila lepší schopnost řešení problémů vzhledem (Cushen, Wiley, 2011). Nicméně řada studií tento efekt bilingvizmu na exekutivní funkce nenašla, a někdy se relativně veliký podíl pozitivních výsledků v této oblasti interpretuje jako důsledek publikačního zkreslení (tedy důsledek toho, že je snazší publikovat pozitivní výsledky, než výsledky negativní), či přílišnou generalizací specifických výstupů, navíc za použití rozdílné metodologie (De Bruin, Treccani, Della Sala, 2015; Paap, Johnson, Sawi, 2015). Meta-analýzy také dospěly k různým výsledkům. Některé ukazují, že dle dostupné literatury bilingvní skutečně určitým zlepšením exekutivních funkcí disponují (Adesope et al., 2010; Hilchey, Klein, 2011), jiné studie žádný signifikantní efekt bilingvizmu na exekutivní funkce nenašly (Lehtonen et al., 2018).

Bilingvizmus má také dopad na oblast sociální kognice. V nedávné meta-analýze se u bilingvních dětí ukázalo, že s lepší zvládnutou úrovní L2 se zlepšovala jejich schopnost teorie mysli (u vyšší úrovně L2 signifikantně vyšší než u monolingvních) (Schroeder, 2018).

U bilingvních se projevilo také několik kognitivních nevýhod, a sice jsou u nich pozorovány větší obtíže s verbální exekutivou. Zejména se mluví o menší slovní zásobě (Bialystok, Craik, Luk, 2012; Bialystok, Luk, 2012), nicméně je možné, že horší výkon bilingvních participantů v používaných testech těchto studií (Peabody Picture Vocabulary

Test III) mohl být dán spíše jazykovou interferencí než tím, že by testování bilingvní měli skutečně menší slovní zásobu každého ze svých jazyků v porovnání s monolingvními. V souladu s tím lze vysvětlit také horší schopnost verbální fluence a menší přesnost a delší reakční čas u pojmenovávacích úkolů (pro přehled Bialystok, Craik, Luk, 2012). Tyto jevy lze pozorovat na úrovni postkonceptuálního zpracování jazyka, ale na úrovni klasifikace objektů a konceptualizace je výkon u bilingvních srovnatelný s monolingvními (Gollan et al., 2005).

Ve studiích, které se věnují emocionálnímu zpracování u bilingvních, panuje shoda, že u zpracování druhého jazyka dochází k emocionálnímu odcizení, vzdálení se (Pavlenko, 2012). To platí zejména pro jazyky, které bilingvní nabyli v pozdějším období života. Toto emocionální odcizení má pak vliv i na další funkce spojené s emocemi. Třeba u autobiografické paměti je větší počet vzpomínek dostupných v mateřském jazyce než v jazyce jiném (Schrauf, 2000), a také větší psychologická vzdálenost od konkrétního jazyka vede k tomu, že morální úsudky jsou utilitárnější než v jazyce blízkém (Costa et al., 2014). Také v cizím jazyce jsou morální úsudky méně striktní a participanti jsou si jimi méně jistí, a jsou shovívavější k porušení sociálních norem, jako je třeba lež (Geipel, Hadjichristidis, Surian, 2015). Také v jiném než rodném jazyce se u rozhodování jeví menší riziko, a posuzování rizika v různých situacích je konzistentnější, a také snižuje efekt klamu šťastné ruky (hot hand fallacy) (pro přehled Hayakawa et al., 2015).

Bilingvizmus má vliv dokonce na projevy osobnosti. Tak byly třeba pozorovány rozdíly v projevu extravertze (extraversion), přívětivosti (agreeableness) a svědomitosti (conscientiousness) u anglicko-španělských mluvčích (Ramírez-Esparza et al., 2006). U německo-španělských mluvčích skórovali probandi více u faktorů extravertze a neuroticizmu (neuroticism) v případě španělštiny, a přívětivosti v případě němčiny, a to bez ohledu na to, který z jazyků byl reportován jako mateřský (Veltkamp et al., 2012). Toto přepínání kulturních rámců (cultural frame switching) je vysvětlováno jako snaha o konzistentnost s kulturními normami daného jazykového kontextu (Ramírez-Esparza et al., 2006; Veltkamp et al., 2012). To třeba vede k tomu, že u sebeposuzovacích dotazníků bilingvní odpovídají v jednom ze svých jazyků jinak než ve druhém (Bond, Yang, 1982; Chen, Bond, 2010).

Bilingvizmus a psychopatologie

Projevy neuropsychiatrických onemocnění mají u bilingvních svá specifika. Tak se třeba afázie může týkat jednoho z jazyků více než druhého, halucinace či jiná psychotická symptomatologie se také u pacientů s touto symptomatikou liší na základě různých jazyků. Následující přehled stručně shrnuje dosavadní poznatky v této oblasti, nicméně publikovaných dat je zatím příliš málo a klinický obraz příliš pestrý než abychom mohli dospět k ucelenějším závěrům o roli jazyka.

Afázie. Doposud největší studie bilingvních pacientů trpících afázií zahrnovala 20 pacientů (Fabbro, 2001). Z toho 65 % trpělo paralelní afázií (oba jazyky jsou narušeny srovnatelně), u ostatních byla pozorována disociovaná afázie (profil afázie se u jednotlivých jazyků liší), přičemž u 20 % sledovaných osob byl narušen L2, a u 15 % L1. Všichni pacienti nabyli oba jazyky před sedmým rokem života a žádný prediktor (nejužívanější jazyk, momentální jazykový kontext, typ a umístění léze, typ afázie, anebo způsob naučení L2) se neukázal být dostatečně silný.

Demence. U starší populace je patrná větší ochota k používání L1 než v dřívějších fázích života, nicméně v případě neurodegenerativních onemocnění mají bilingvní pacienti tendenci k regresi k L1 mnohem silnější (Ardila, 2017). První naučený jazyk bývá u Alzheimerovy nemoci méně narušený, a to pravděpodobně proto, že paměťové stopy vytvořené dříve deteriorují později než paměťové stopy novější (Mendez et al., 1999). U těchto pacientů je také častěji patrná jazyková interference (tedy užití slov, tvarů či větné stavby z jazyka, kterým právě není mluveno) a problém správné volby jazyka pro daný kontext (pro přehled Marini, Urgesi, Fabbro, 2012; Ardila, 2017), což pravděpodobně souvisí s oslabením schopnosti inhibovat neaktuální jazyk a snížením mentální flexibility. U Parkinsonovy nemoci jde o jev opačný, a sice těžkosti se syntaktickým zpracováním L1 a také s implicitními procedurálními gramatickými znalostmi (Zanini, Tavano, Fabbro, 2010). U bilingvizmu je v současnosti velice diskutovaná jeho neuroprotektivní schopnost. Řada studií totiž došla k závěru, že u bilingvních lidí dochází k neurodegenerativním onemocněním v průměru až o čtyři roky později než u populace monolingvní (pro přehled viz Guzmán-Vélez, Tranel, 2015; Perani, Abutalebi, 2015; Van den Noort et al., 2019). Předpokládá se, že díky bilingvizmu dochází ke kognitivní rezervě, což znamená, že některé oblasti jak šedé, tak bílé hmoty u bilingvních mají větší hustotu než u monolingvních, delší dobu trvá úbytek mozkové hmoty, než se projeví narušením kognice (Luk et al., 2011; Schweizer et al., 2011; Gold, Johnson, Powell, 2013; Abutalebi et al., 2015).

Neurovývojové poruchy. Nepravidelně praktikující klinici poukazují na rizika spojená s nesprávným učením druhého jazyka, jako jsou selektivní mutismus, anebo na to, že může vést ke specifickým poruchám učení. Jediná dostupná přehledová studie, která shrnuje dosavadní poznatky k tomuto tématu, analyzovala výsledek 50 studií, které se týkají bilingvizmu a některých neurovývojových poruch (intelektového postižení, poruch komunikace, poruch autistického spektra, poruch pozornosti a hyperaktivity, specifických poruch učení, motorických a jiných poruch). Autoři této studie došli k závěru, že bilingvizmus nemá žádný negativní efekt na jazykový či psychický vývoj, naopak u jedinců trpících poruchami autistického spektra má bilingvizmus pozitivní dopad na komunikační a sociální fungování (Uljarević et al., 2016).

Psychózy. Jedním ze základních symptomů schizofrenie je i kognitivní narušení, které se může projevit také v oblasti verbální (Kim et al., 2015). Každý z jazyků může být poškozen do různé míry. Dokonce se v každém z jazyků může lišit i projevovaná míra symptomů (Hemphill, 1971), zejména se liší symptomatologie pozitivních symptomů (De Zulueta, Gene-Cos, Grachev, 2001). Co se halucinací týče, někteří autoři poukazují na halucinace pouze v L1 (Hemphill, 1971), zatímco jiní pouze v L2 (Malo Ocejo, Medrano, Uriarte, 1991), a další pozorují halucinace v obou jazycích (Lukianowicz, 1962; De Zulueta, Gene-Cos, Grachev, 2001; pro přehled Paradis, 2008). U halucinací v obou jazycích byly spíše pozorovány přátelské hlasy v rodném jazyce, a nepřátelské hlasy v L2 (Lukianowicz, 1962).

Přístup k bilingvnímu klientovi

Z výše uvedeného je patrné, že u psychologického vyšetření, ať už v oblasti pracovní psychologie, anebo v klinickém kontextu, je potřeba brát zřetel na to, že výsledky tohoto vyšetření budou u bilingvních lidí zkresleny, pokud toto vyšetření testovaný neabsolvuje

v obou jazycích. Tak třeba u pacienta se sémantickou demencí nám může uniknout, že v jazyce, kterým právě netestujeme, může být narušení závažnější, a sice jen proto, že testujeme v pacientově mateřském jazyce (Mendez et al., 1999), anebo u pacientů se schizofrenií se nedozvíme komplexní kognitivní profil, pokud provedeme testování jen v jednom jazyce, protože třeba ve verbálních testech se jeho výkon může lišit (Rodriguez et al., 2015). To pak může vést k nesprávnému obrazu nemoci a nastavení remediací kognitivního deficitu.

Ze všeho nejdřív je potřeba vyhodnotit, zda klient či pacient skutečně bilingvní je, či nikoliv. To může být náročný úkol, protože, jak již bylo zmíněno, různá jazyková historie bilingvních způsobuje, že jsou jejich projevy nesmírně různorodé. Navíc ten, kdo mluví dvěma jazyky plynule, často ovládá alespoň částečně jazyk další. Definovat bilingvní na základě inkluzivních či exkluzivních kritérií proto spolehlivě nelze. K alespoň orientačnímu zmapování jazykové historie lze použít sadu otázek, které toho více napoví o tom, zda u daného člověka může mít bilingvizmus vliv na výsledky vyšetření či terapie (lze se inspirovat třeba u do češtiny zatím nepřeloženého *Language History Questionnaire* – LHQ 2.0, Li et al., 2014).

Pokud byl tedy vyšetřovaný identifikován jako bilingvní, bylo by ideální absolvovat vyšetření pokud možno v obou aktivních jazycích bilingvního testovaného. U afázií je potřeba zjištění míry deficitu v obou jazycích nevyhnutelná. K tomu byl vyvinut *Bilingual Aphasia Test* (Paradis, 2011), který je aktuálně dostupný v češtině v kombinaci s angličtinou, němčinou, ruštinou, řečtinou a švédštinou. Nezbytnou podmínkou je nejen dostupnost testů v požadované jazykové variantě, ale také je potřeba, aby administrátor byl schopen tyto testy v daném jazyce administrovat, tedy aby byl sám bilingvní. Dále by měl mít dostatečné sociolingvistické kompetence, vážící se k jazykovým prostředím klienta a pokud to jazykové kompetence vyšetřujícího neumožňují, tak se doporučuje využít služeb profesionálního tlumočnicka (Mindt et al., 2008).

Pokud to není možné, a musí být vyšetřen jenom jedním jazykem, tak je žádoucí pokusit se zabezpečit vyšetření v jeho mateřském jazyce. V tomto případě lze usuzovat na větší validitu vyšetření, pokud L1 a L2 u testovaného nedosáhly stejné úrovně.

Pokud žádná z předchozích možností není možná, tak lze vyšetření provést i v L2, ale s vědomím snížené validity tohoto testování. Na základě výše uvedených skutečností lze pak hypotetizovat na celkový stav, nicméně je potřeba mít na paměti, že k tomu, abychom tuto hypotézu ověřili, chybí data.

U psychoterapie hrozí při použití L2 emoční odcizení od sdělovaného obsahu (Marcos, 1976), o čemž svědčí i větší sklon a ochota klientů používat spíše L1 (Dewaele, 2015). Provádění terapie v L2 tedy může narušovat terapeutický proces, nicméně lze právě toto odtažení využít pro bezpečnější vstup k tématům, která klient může vnímat jako ohrožující (Byford, 2015).

Závěr

Cílem tohoto textu bylo přiblížit problematiku bilingvizmu praktikujícím psychologům. Základem toho, jak co možná neefektivněji vyhodnocovat data pocházející z testů, jak interpretovat anebo vytvářet určitý terapeutický kontext, jsou co možná nepřesnější údaje o tom, jaký vliv má bilingvizmus na myšlení a prožívání. Je nicméně potřeba

podtrhnout také roli kultury, která u bilingvních sehrává důležitou úlohu. Bilingvní bývají tím, že mají přístup ke dvěma jazykovým světům, často bikulturní (Marian, Kaushanskaya, 2004; Briley, Morris, Simonson, 2005). Jak bylo uvedeno výše, je to přepínání kulturních rámců, které ovlivňuje rozhodování či projevy osobnosti. Vyšetřující či terapii provádějící psycholog by si tedy měl být vědom vlastního kulturního přednastavení a vstupovat do kontaktu s klientem/pacientem bez kulturní předpojatosti (Cofresí, Gorman, 2004). Je samozřejmě otázkou, jak je v praxi možné brát zřetel na bilingvizmus, pokud tolik lidí mluví tolika různými jazyky. Nicméně pokud se k nám do ordinace či do assessment centra dostane k vyšetření osoba, u které lze předpokládat plynulou znalost více než jednoho jazyka, je potřeba mít na zřeteli, že výsledek vyšetření může být tímto zkrácen. Tento článek se snažil přiblížit, jakým způsobem.

Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované projektem číslo LO1611 za finanční podpory MŠMT v rámci programu NPU.

LITERATURA

- Abutalebi, J., Guidi, L., Borsa, V., Canini, M., Della Rosa, P. A., Parris, B. A., & Weekes, B. S. (2015). Bilingualism provides a neural reserve for aging populations. *Neuropsychologia*, *69*, 201–210.
- Adesope, O. O., Lavin, T., Thompson, T., & Ungerleider, C. (2010). A systematic review and meta-analysis of the cognitive correlates of bilingualism. *Review of Educational Research*, *80*(2), 207–245.
- Ardila, A. (2017). Dissociated language disorders in bilinguals. In A. Ardila, A Ciešlicka, R. Heredia, M. Rossell (Eds.) *Psychology of Bilingualism* (pp. 211–224). Springer, Cham.
- Bialystok, E. (2017). The bilingual adaptation: How minds accommodate experience. *Psychological bulletin*, *143*(3), 233.
- Bialystok, E., Craik, F. I., & Luk, G. (2012). Bilingualism: consequences for mind and brain. *Trends in cognitive sciences*, *16*(4), 240–250.
- Bialystok, E., & Luk, G. (2012). Receptive vocabulary differences in monolingual and bilingual adults. *Bilingualism: Language and Cognition*, *15*(2), 397–401.
- Bond, M. H., & Yang, K. S. (1982). Ethnic affirmation versus cross-cultural accommodation: The variable impact of questionnaire language on Chinese bilinguals from Hong Kong. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *13*(2), 169–185.
- Briley, D. A., Morris, M. W., & Simonson, I. (2005). Cultural chameleons: Biculturals, conformity motives, and decision making. *Journal of Consumer Psychology*, *15*(4), 351–362.
- Byford, A. (2015). Lost and gained in translation: The impact of bilingual clients' choice of language in psychotherapy. *British Journal of Psychotherapy*, *31*(3), 333–347.
- Cofresí, N. I., & Gorman, A. A. (2004). Testing and assessment issues with Spanish-English bilingual Latinos. *Journal of Counseling & Development*, *82*(1), 99–106.
- Costa, A., Caramazza, A., & Sebastian-Galles, N. (2000). The cognate facilitation effect: implications for models of lexical access. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *26*(5), 1283.
- Costa, A., Foucart, A., Hayakawa, S., Aparici, M., Apesteguia, J., Heafner, J., & Keysar, B. (2014). Your morals depend on language. *PLoS one*, *9*(4), e94842.
- Cushen, P. J., & Wiley, J. (2011). Aha! Voila! Eureka! Bilingualism and insightful problem solving. *Learning and Individual Differences*, *21*(4), 458–462.
- De Bruin, A., Treccani, B., & Della Sala, S. (2015). Cognitive advantage in bilingualism: An example of publication bias?. *Psychological science*, *26*(1), 99–107.
- De Zulueta, F. I. S., Gene-Cos, N., & Grachev, S. (2001). Differential psychotic symptomatology in polyglot patients: Case reports and their implications. *British Journal of Medical Psychology*, *74*(3), 277–292.
- Dewaele, J. M. (2015). From obscure echo to language of the heart: Multilinguals' language choices for (emotional) inner speech. *Journal of Pragmatics*, *87*, 1–17.

- Dick, A. S., Bernal, B., & Tremblay, P. (2014). The language connectome: new pathways, new concepts. *The Neuroscientist*, 20(5), 453–467.
- Dijkstra, T. (2005). Bilingual visual word recognition and lexical access. In J. Kroll, A. De Groot (Eds.) *Handbook of bilingualism: Psycholinguistic approaches*, (179–201). Oxford, New York: Oxford University Press.
- Dijkstra, T., & Van Heuven, W. J. (2002). The architecture of the bilingual word recognition system: From identification to decision. *Bilingualism: Language and cognition*, 5(3), 175–197.
- Donnelly, S., Brooks, P. J., & Homer, B. D. (2015, July). Examining the Bilingual Advantage on Conflict Resolution Tasks: A Meta-Analysis. In *CogSci*.
- Fabbro, F. (2001). The bilingual brain: Bilingual aphasia. *Brain and language*, 79(2), 201–210.
- Fridriksson, J., Yourganov, G., Bonilha, L., Basilakos, A., Den Ouden, D. B., & Rorden, C. (2016). Revealing the dual streams of speech processing. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(52), 15108–15113.
- Friederici, A. D., & Gierhan, S. M. (2013). The language network. *Current opinion in neurobiology*, 23(2), 250–254.
- García, A. M. (2014). Neurocognitive determinants of performance variability among world-language users. *Journal of World Languages*, 1(1), 60–77.
- Ge, J., Peng, G., Lyu, B., Wang, Y., Zhuo, Y., Niu, Z. & Gao, J. H. (2015). Cross-language differences in the brain network subserving intelligible speech. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(10), 2972–2977.
- Geipel, J., Hadjichristidis, C., & Surian, L. (2015). How foreign language shapes moral judgment. *Journal of Experimental Social Psychology*, 59, 8–17.
- Gold, B. T., Johnson, N. F., & Powell, D. K. (2013). Lifelong bilingualism contributes to cognitive reserve against white matter integrity declines in aging. *Neuropsychologia*, 51(13), 2841–2846.
- Gollan, T. H., Montoya, R. I., Fennema-Notestine, C. & Morris, S. K. (2005). Bilingualism affects picture naming but not picture classification. *Memory & cognition*, 33(7), 1220–1234.
- Green, D. W. (1998). Mental control of the bilingual lexico-semantic system. *Bilingualism: Language and cognition*, 1(2), 67–81.
- Grosjean, F. (1994). Individual bilingualism. In R. E. Asher, J. M. Y. Simpson (Eds.), *The encyclopedia of language and linguistics*, 3 (1656–1660). Oxford, New York: Pergamon Press.
- Grundy, J. G., & Timmer, K. (2017). Bilingualism and working memory capacity: A comprehensive meta-analysis. *Second Language Research*, 33(3), 325–340.
- Guzmán-Vélez, E., & Tranel, D. (2015). Does bilingualism contribute to cognitive reserve? Cognitive and neural perspectives. *Neuropsychology*, 29(1), 139.
- Hagoort, P. (2005). On Broca, brain, and binding: a new framework. *Trends in cognitive sciences*, 9(9), 416–423.
- Hagoort, P. (2013). MUC (memory, unification, control) and beyond. *Frontiers in psychology*, 4, 416.
- Harpaz, Y., Levkovitz, Y., & Lavidor, M. (2009). Lexical ambiguity resolution in Wernicke's area and its right homologue. *Cortex*, 45(9), 1097–1103.
- Hayakawa, S., Costa, A., Foucart, A., & Keysar, B. (2016). Using a foreign language changes our choices. *Trends in Cognitive Sciences*, 20(11), 791–793.
- Hemphill, R. E. (1971). Auditory hallucinations in polyglots. *South African Medical Journal*, 45(12).
- Hickok, G., & Poeppel, D. (2007). The cortical organization of speech processing. *Nature reviews neuroscience*, 8(5), 393.
- Hilchey, M. D., & Klein, R. M. (2011). Are there bilingual advantages on nonlinguistic interference tasks? Implications for the plasticity of executive control processes. *Psychonomic bulletin & review*, 18(4), 625–658.
- Chee, M. W., Soon, C. S., & Lee, H. L. (2003). Common and segregated neuronal networks for different languages revealed using functional magnetic resonance adaptation. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 15(1), 85–97.
- Chen, S. X., & Bond, M. H. (2010). Two languages, two personalities? Examining language effects on the expression of personality in a bilingual context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(11), 1514–1528.
- Indefrey, P., Hagoort, P., Herzog, H., Seitz, R. J., & Brown, C. M. (2001). Syntactic processing in left prefrontal cortex is independent of lexical meaning. *Neuroimage*, 14(3), 546–555.
- Kim, S. J., Shim, J. C., Kong, B. G., Kang, J. W., Moon, J. J., Jeon, D. W. & Jung, D. U. (2015). The relationship between language ability and cognitive function in patients with schizophrenia. *Clinical Psychopharmacology and Neuroscience*, 13(3), 288.
- Klein, D., Zatorre, R. J., Chen, J. K., Milner, B., Crane, J., Belin, P., & Bouffard, M. (2006). Bilingual brain organization: A functional magnetic resonance adaptation study. *Neuroimage*, 31(1), 366–375.

- Kroll, J. F., Dussias, P. E., Bice, K., & Perrotti, L. (2015). Bilingualism, mind, and brain. *Annu. Rev. Linguist.*, *1*(1), 377–394.
- Lehtonen, M., Soveri, A., Laine, A., Järvenpää, J., de Bruin, A., & Antfolk, J. (2018). Is bilingualism associated with enhanced executive functioning in adults? A meta-analytic review. *Psychological bulletin*, *144*(4), 394.
- Li, P., Zhang, F., Tsai, E., & Puls, B. (2014). Language history questionnaire (LHQ 2.0): A new dynamic web-based research tool. *Bilingualism: Language and Cognition*, *17*(3), 673–680.
- Luk, G., Bialystok, E., Craik, F. I., & Grady, C. L. (2011). Lifelong bilingualism maintains white matter integrity in older adults. *Journal of Neuroscience*, *31*(46), 16808–16813.
- Lukianowicz, N. (1962). Auditory hallucinations in polyglot subjects. *European Neurology*, *143*(4), 274–294.
- Malo Ocejo, P., Medrano, J. A., & Uriarte, J. U. (1991). Auditory hallucinations in bilingual subjects. *Archivos de neurobiología*, *54*(1), 15–19.
- Marcos, L. R. (1976). Bilinguals in psychotherapy: Language as an emotional barrier. *American journal of Psychotherapy*, *30*(4), 552–560.
- Marian, V., & Kaushanskaya, M. (2004). Self-construal and emotion in bicultural bilinguals. *Journal of Memory and Language*, *51*(2), 190–201.
- Marini, A., Urgesi, C., & Fabbro, F. (2012). Clinical neurolinguistics of bilingualism. *The Handbook of the Neuropsychology of Language*, *2*, 738–759.
- Mendez, M. F., Perryman, K. M., Pontón, M. O., & Cummings, J. L. (1999). Bilingualism and dementia. *The Journal of neuropsychiatry and clinical neurosciences*, *11*(3), 411–412.
- Mindt, M. R., Arentoft, A., Germano, K. K., D'Aquila, E., Scheiner, D., Pizzirusso, M. & Gollan, T. H. (2008). Neuropsychological, cognitive, and theoretical considerations for evaluation of bilingual individuals. *Neuropsychology review*, *18*(3), 255–268.
- Moro, A., Tettamanti, M., Perani, D., Donati, C., Cappa, S. F., & Fazio, F. (2001). Syntax and the brain: disentangling grammar by selective anomalies. *Neuroimage*, *13*(1), 110–118.
- Paap, K. R., Johnson, H. A., & Sawi, O. (2015). Bilingual advantages in executive functioning either do not exist or are restricted to very specific and undetermined circumstances. *Cortex*, *69*, 265–278.
- Paradis, M. (2008). Bilingualism and neuropsychiatric disorders. *Journal of Neurolinguistics*, *21*(3), 199–230.
- Paradis, M. (2009). *Declarative and procedural determinants of second languages* (Vol. 40). John Benjamins Publishing.
- Paradis, M. (2011). Principles underlying the Bilingual Aphasia Test (BAT) and its uses. *Clinical linguistics & phonetics*, *25*(6-7), 427–443.
- Pavlenko, A. (2012). Affective processing in bilingual speakers: Disembodied cognition?. *International Journal of Psychology*, *47*(6), 405–428.
- Perani, D., & Abutalebi, J. (2015). Bilingualism, dementia, cognitive and neural reserve. *Current opinion in neurology*, *28*(6), 618–625.
- Poeppl, D., & Hickok, G. (2004). Towards a new functional anatomy of language. *Cognition* *92* (1–2), 1–12.
- Price, C. J. (2010). The anatomy of language: a review of 100 fMRI studies published in 2009. *Annals of the new York Academy of Sciences*, *1191*(1), 62–88.
- Price, C. J. (2012). A review and synthesis of the first 20 years of PET and fMRI studies of heard speech, spoken language and reading. *Neuroimage*, *62*(2), 816–847.
- Ramírez-Esparza, N., Gosling, S. D., Benet-Martínez, V., Potter, J. P., & Pennebaker, J. W. (2006). Do bilinguals have two personalities? A special case of cultural frame switching. *Journal of research in personality*, *40*(2), 99–120.
- Rodriguez, M., Kratochvilova, Z., Kuniss, R., Vorackova, V., Dorazilova, A., & Fajnerova, I. (2015). Case report: Is verbal cognitive performance in bilingual neuropsychiatric patients test-language dependent?. *PsyCh journal*, *4*(4), 208–217.
- Schrauf, R. W. (2000). Bilingual autobiographical memory: Experimental studies and clinical cases. *Culture & Psychology*, *6*(4), 387–417.
- Schroeder, S. R. (2018). Do bilinguals have an advantage in theory of mind? A meta-analysis. *Frontiers in Communication*, *3*, 36.
- Schweizer, T. A., Ware, J., Fischer, C. E., Craik, F. I., & Bialystok, E. (2012). Bilingualism as a contributor to cognitive reserve: Evidence from brain atrophy in Alzheimer's disease. *Cortex*, *48*(8), 991–996.
- Stowe, L. A., Haverkort, M., & Zwarts, F. (2005). Rethinking the neurological basis of language. *Lingua*, *115*(7), 997–1042.

- Tremblay, P., & Dick, A. S. (2016). Broca and Wernicke are dead, or moving past the classic model of language neurobiology. *Brain and language*, 162, 60–71.
- Uljarević, M., Katsos, N., Hudry, K., & Gibson, J. L. (2016). Practitioner Review: Multilingualism and neurodevelopmental disorders—an overview of recent research and discussion of clinical implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(11), 1205–1217.
- Ullman, M. T. (2004). Contributions of memory circuits to language: The declarative/procedural model. *Cognition*, 92(1–2), 231–270.
- Valian, V. (2015). Bilingualism and cognition. *Bilingualism: Language and Cognition*, 18(1), 3–24.
- Van den Noort, M., Vermeire, K., Bosch, P., Staudte, H., Krajenbrink, T., Jaswetz, L. & Lee, S. H. (2019). A systematic review on the possible relationship between bilingualism, cognitive decline, and the onset of dementia. *Behavioral Sciences*, 9(7), 81.
- Van Heuven, W. J., Schriefers, H., Dijkstra, T., & Hagoort, P. (2008). Language conflict in the bilingual brain. *Cerebral cortex*, 18(11), 2706–2716.
- Vassal, F., Schneider, F., Boutet, C., Jean, B., Sontheimer, A., & Lemaire, J. J. (2016). Combined DTI tractography and functional MRI study of the language connectome in healthy volunteers: extensive mapping of white matter fascicles and cortical activations. *PLoS one*, 11(3), e0152614.
- Veltkamp, G. M., Recio, G., Jacobs, A. M., & Conrad, M. (2013). Is personality modulated by language?. *International Journal of Bilingualism*, 17(4), 496–504.
- Wong, B., Yin, B., & O'Brien, B. (2016). Neurolinguistics: Structure, function, and connectivity in the bilingual brain. *BioMed research international*, 2016.
- Zanini, S., Tavano, A., & Fabbro, F. (2010). Spontaneous language production in bilingual Parkinson's disease patients: evidence of greater phonological, morphological and syntactic impairments in native language. *Brain and Language*, 113(2), 84–89.

Mgr. Bc. Juraj Jonáš, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, katedra psychologie, Národní ústav duševního zdraví, e-mail Juraj.Jonas@nudz.cz

PhDr. Mabel Rodriguez, Ph.D., Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, katedra psychologie, Národní ústav duševního zdraví, e-mail mabel.rodriguez@nudz.cz

PEDAGOGICKO-PSYCHOLOGICKÁ PORADENSKÁ PÉČE V ČESKÉ REPUBLICĚ A VELKÉ BRITÁNII

TEREZA KOLEČKOVÁ

Abstrakt: Článek srovnává pedagogicko-psychologickou poradenskou péči v České republice a Velké Británii. Již na konci 19. století se v některých státech začaly objevovat první laboratoře, které poskytovaly rady při výchově a vzdělávání studentů. Po první světové válce se mezi ně zařadilo i tehdejší Československo. Text předkládá a popisuje dva typy poradenských zařízení v České republice, a také střediska výchovné péče. Dále článek seznamuje s poradenstvím, tzv. counselling a poradenstvím pro žáky se speciálně vzdělávacími potřebami ve Velké Británii. V závěru článku je popsána osobní zkušenost ze stáže v Brighton Metropolitan College a jejich možnost poskytování poradenské péče. **Klíčová slova:** poradenství, pedagogicko-psychologická poradna, speciálně pedagogické centrum, counselling, psychologická péče

Pedagogical-psychological counselling care in the Czech Republic and Great Britain

Abstract: The article compares pedagogical-psychological counselling care in the Czech Republic and Great Britain. As early as the end of the 19th century, the first laboratories began to appear in some states to provide advice on the education and training of students. After the First World War, the then Czechoslovakia also joined them. The text presents and describes two types of counselling facilities in the Czech Republic, as well as educational care centers. It also introduces counselling and counselling for pupils with special educational needs in the UK. The article concludes with a description of personal experience from an internship at Brighton Metropolitan College and their ability to provide counselling care.

Keywords: counselling, pedagogical-psychological counselling, special pedagogical center, psychological care

<https://doi.org/10.14712/23366486.2021.2>

Úvod

Pedagogicko-psychologická poradenská péče má své začátky již v roce 1884, kdy Francis Galton otevřel v Anglii antropometrickou laboratoř. Jejím cílem bylo poskytovat rady při výchově dětí rodinám a školám. Následně se otevřela první poradenská klinika v USA při Pensylvánské univerzitě v roce 1896. Již v té době byly snahy o nápravu poruch pravopisu. V roce 1905 byla založena pedagogická laboratoř ve Francii Alfredem Binetem. Významný je také vznik první specializované poradny pro volbu povolání v roce 1908 v Bostonu. Dále v roce 1909 byla zřízena první vysokoškolská poradna na Harvardské univerzitě. První česká poradna pro volbu povolání byla otevřena 15. 11. 1919 při českém odboru Zemské rady živnostenské v Brně a byla spojovaná s významným pedagogem

a psychologem Otakarem Chlupem. V roce 1920 vznikla první poradna v Praze při Zemské centrále práce. Zajímavý je také začátek ústředních poraden pro volbu povolání v Bratislavě v roce 1928, za kterým stál Josef Stavěl. Vývoj poraden pro volbu povolání byl v období od druhé světové války až do roku 1957 přerušen. Poté začaly vznikat dětské psychologické poradny a psychologické výchovné poradny a kliniky. V roce 1972 se poprvé v české terminologii objevuje výraz pedagogicko-psychologická poradna (Kohoutek, 1998).

V roce 1990 začala vznikat speciálně pedagogická centra, která se zaměřovala na péči o děti se smyslovým, tělesným a mentálním postižením a dále o děti s vadami řeči. V neposlední řadě je důležité také zmínit, že ve stejném období byla zřízena střediska výchovné péče, která zajišťují prevenci a terapii sociálně patologických jevů u dětí a mládeže (Kohoutek, 1998).

Pedagogicko-psychologická poradenská péče v České republice

V České republice existují dva typy poradenských zařízení – školská poradenská zařízení a školní poradenská pracoviště. Školská poradenská zařízení (ŠPZ) tvoří pedagogicko-psychologické poradny a speciálně pedagogická centra (ŠPZ, n.d.). Školní poradenská pracoviště (ŠPP) poskytují poradenské služby přímo ve škole. Jejich cílem je výchovná a preventivní oblast školy. Základní povinná část tohoto týmu je ředitel školy, výchovný poradce, školní metodik prevence a učitelský sbor. Dále pak může na školách poskytovat svoje služby školní psycholog a speciální pedagog (Školní poradenské pracoviště, 2018). Shrnutí je uvedeno v tabulce 1.

Tabulka 1 Shrnutí poradenských služeb ve školství

Školská poradenská zařízení (ŠPZ)	Školní poradenské pracoviště (ŠPP)
pedagogicko-psychologické poradny (PPP)	výchovný poradce (ze zákona povinné)
speciálně pedagogická centra (SPC)	metodik prevence (ze zákona povinné)
	školní speciální pedagog
	školní psycholog

Školská poradenská zařízení poskytují poradenské služby prostřednictvím psychologů, speciálních pedagogů, sociálních pracovníků a v PPP i metodiků prevence. Činnost těchto pracovišť je zajištěna ambulantně na jednotlivých pracovištích a návštěvami zaměstnanců ve školách a školských zařízeních (Vyhláška č. 197/2016, 2016). SPC mohou navštěvovat klienty i v domácím prostředí (ŠPZ, n.d.). Zařízení obvykle zajišťují psychologickou a speciálně pedagogickou diagnostiku v individuální i skupinové podobě, konzultační a poradenskou podporu, vydávají zprávy a doporučení, poskytují metodickou podporu škole a mnoho dalšího (Vyhláška č. 197/2016, 2016). Služby jsou poskytovány bezplatně a jsou určené pro klienty v SPC od 3 do 19 let a v PPP od 3 let do ukončení středního, resp. vyššího odborného vzdělání (ŠPZ, n.d.).

Pedagogicko-psychologická poradna napomáhá žákům se speciálními vzdělávacími potřebami při vytváření podmínek ve vzdělávání především prostřednictvím

tzv. podpůrných opatření a přispívá žákům s mimořádným nadáním k rozvoji jejich intelektuálních předpokladů či uměleckých vloh (Jedlička, Kořa a Slavík, 2018). Např. pedagogicko-psychologická poradna na Praze 9 uvádí, že mezi hlavní činnosti poradny jsou v předškolním věku adaptační potíže při nástupu do MŠ, výchovné obtíže a posouzení školní zralosti. Na základní škole se řeší výchovné a adaptační problémy, dodatečné odklady školní docházky, výukové potíže a speciálně vzdělávací potřeby (poruchy učení, poruchy pozornosti a jiné), problémy ve školní třídě (klíma třídy, vztahy mezi žáky) a volba dalšího studijního zaměření. Na střední škole se pak jedná o stejné oblasti jako na základní škole a navíc možnost úpravy podmínek k vykonání maturitní zkoušky. Dále poradna nabízí mnoho dalších programů a pravidelná setkání pro pedagogické pracovníky (PPP 9, n.d.). V celé republice je zhruba 150 pedagogicko-psychologických pracovišť, většina z nich je zřizována krajskými úřady, dále se můžeme setkat se soukromými a církevními pracovišti (Jedlička, Kořa a Slavík, 2018).

Speciálně pedagogická centra poskytují poradenské služby zejména při výchově a vzdělávání žáků s mentálním, tělesným, zrakovým nebo sluchovým postižením, vadami řeči, souběžným postižením více vadami nebo autismem (Vyhláška č. 197/2016, 2016). Celkový počet SPC je kolem 220 v celé republice, v jednotlivých krajích je počet různý (Speciálně pedagogická centra, 2018).

Školní poradenské pracoviště je zřizováno přímo ve školách a slouží k poskytování poradenských a konzultačních služeb pro žáky, zákonné zástupce a pedagogické pracovníky. Za poskytování služeb zodpovídá ředitel školy (Zapletalová, n.d.).

Výchovný poradce je učitelem a zároveň poradenským pracovníkem. Jeho práce je legislativně vymezena a jsou stanoveny požadavky na jeho vzdělání (Knotová, 2014). Mezi jeho činnosti patří poradenská, metodická a informační činnost, především pak kariérové poradenství, vyhledávání žáků, jejichž vzdělávání vyžaduje zvláštní pozornost, zajišťování diagnostiky pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, příprava podmínek pro integraci žáků, metodická pomoc pedagogickým pracovníkům a mnoho dalšího (Hlad'o, 2012).

Školní metodik prevence obstarává metodickou a koordinační činnost v rámci prevence rizikového chování. Zvyšuje všeobecnou informovanost rodičů, učitelů a žáků při prevenci těchto jevů. Spolupracuje s učiteli a buduje zdravé klima ve třídě i ve škole (Geisslerová, 2012). Školním metodikem prevence může být zvolený jakýkoliv učitel, který splňuje kvalifikaci pro výkon funkce (Knotová, 2014).

Školní psycholog poskytuje individuální a skupinovou psychologickou diagnostiku, individuální psychologickou intervenci, dále se věnuje poruchám učení a chování, zabývá se vztahovými problémy, prevencí (i neprospěchu) a prací se třídami. Školní psycholog také zajišťuje kariérové poradenství (Hlad'o, 2012).

Školní speciální pedagog má v evidenci děti se speciálními vzdělávacími potřebami. Aktivně spolupracuje s třídními učiteli již od zápisu a dochází na pravidelné návštěvy do tříd. Rozpoznává děti, kterým je potřeba zajistit podporu formou individuální práce (Krejčová a kol., 2018).

V neposlední řadě je potřeba zmínit **středisko výchovné péče**, které zajišťuje preventivně-výchovnou péči o žáky s rizikem vzniku a vývoje poruch chování (Střediska výchovné péče, n.d.). Cílem je předcházet vzniku a rozvoji negativních projevů chování nebo narušení jejich zdravého vývoje a zmírňovat a odstraňovat příčiny nebo důsledky rozvinutých poruch chování a negativních jevů (SVP, n.d.). Intervence se poskytují samotným žákům, školám i rodičům. Tým tvoří pedagogičtí pracovníci, speciální pedagogové a psychologové (Střediska výchovné péče, n.d.). Střediska jsou součástí sítě školských zařízení preventivně výchovné péče a školských zařízení pro výkon ústavní ochranné výchovy. Tvoří je jak ambulantní, tak internátní oddělení (SVP, n.d.)

Pedagogicko-psychologická poradenská péče ve Velké Británii

První typ poradenské péče v Anglii je školské poradenství, které v posledních letech získalo velikou podporu. Školní poradenství tzv. „**counselling**“ je jednou z nejčastějších forem psychologické terapie pro děti a mládež, která probíhá ve škole. Až 62 % škol nabízí svým žákům poradenské služby (70 % středních škol a 52 % základní škol) a čísla stále narůstají. Služby jsou poskytovány kvalifikovanými odborníky, kteří se individuálně schází se studenty. Někteří mohou provádět i cílenou skupinovou práci. Poradenství je intervence, do které se mohou děti nebo studenti dobrovolně zapojit. Jejím cílem je překonávat jejich problémy v životě. Poradci nabízejí studentům možnost hovořit o jejich problémech a mohou pomoci v redukci distresu, se kterým se studenti setkávají v důsledku řady životních obtíží (např. šikana a jiné životní osobní či rodinné problémy). Dále podporuje studenty, kteří mají problém v rodinných či přátelských vztazích, a studenty, kteří mají potíže s ovládním svých emocí. Mnoho žáků uvádí, že poradenství jim pomáhá se studiem, školní motivací a soustředěností. Školní poradenství má mnoho podob. Jednou z nich je preventivní intervence a krizová intervence. Další z nich je účelné hodnocení aktuální situace a hledání cílů, kterých by chtěl student dosáhnout. Školní poradenství poskytuje také paralelní podporu studentům, kteří navštěvují jiné poradenství mimo školu a po ukončení poradenství mimo školu může student dále navštěvovat poradenství ve škole (GOV.UK, 2016).

Další typ poradenství a pomoci funguje pro studenty se speciálně vzdělávacími potřebami a určitým druhem postižení, v angličtině označovaný jako tzv. **SEN** (Special Educational Needs = speciálně vzdělávací potřeby bez postižení) či **SEND** (Special Educational Needs and Disabilities = speciálně vzdělávací potřeby a postižení). Služba je poskytována opět přímo ve škole. Rozlišujeme tedy studenty se SEND a SEN neboli studenty se speciálně vzdělávacími potřebami a postižením a studenty se speciálně vzdělávacími potřebami bez postižení. Co všechno patří mezi postižení a speciálně vzdělávací potřeby je možné vidět v tabulce č. 2.

Pokud se objeví žák se speciálně vzdělávacími potřebami nebo žák se speciálně vzdělávacími potřebami a postižením, tak by konkrétní škola měla podniknout kroky k odstranění překážek ve vzdělávání a zavést vhodné vzdělávací metody. Při identifikaci dítěte, které má speciálně vzdělávací potřeby ve školním prostředí, spolupracuje třídní učitel s oddělením pro žáky se speciálně vzdělávacími potřebami, které je přímo na dané škole. Společně by pak měli provést analýzu potřeb žáka, která vychází z hodnocení učitelů, zkušeností žáka, zkušeností rodičů a ze srovnání s jeho vrstevníky. V některých případech

Tabulka 2 Kategorie spadající do postižení a speciálních vzdělávacích potřeb ve VB (Norfolk.gov.uk, n.d.)

Postižení	Speciálně vzdělávací potřeby
zdravotní postižení nebo chronická onemocnění	mírné řečové a komunikační obtíže
smyslová postižení	obtíže v chování
dlouhodobé poruchy učení	sociální a emoční problémy
poruchy autistického spektra	lehké formy poruch autistického spektra
závažné řečové poruchy	poruchy učení
opožděný vývoj v předškolním věku	ADHD
	jakékoliv potíže s učením

mohou být do procesu zapojeni i odborníci ze zdravotnických nebo sociálních služeb (GOV.UK, 2015).

Podpora je odlišná dle věku dítěte. V předškolním věku (do pěti let věku dítěte) zahrnuje zdravotní prohlídku dítěte ve věku dvou až tří let, pomoc dítěti v prvním ročníku základní školy a poskytování speciálních pomůcek pro dítě s postižením. U dětí od 5 do 15 let je možné nastavit speciální vzdělávací program, využít extra pomoc od učitele nebo asistenta pedagoga, je tu možnost pracovat v malých skupinách, pomoc v účasti na třídních aktivitách, pomoc v komunikaci s ostatními dětmi a v pomoci se sebeobslouhou a péči (toaleta, stravování apod.). U studentů starších 16 let se péče nastavuje na základě konkrétních možností jednotlivých škol (SEND, n.d.).

Brighton Metropolitan College: zkušenost ze stáže

Brighton Metropolitan College (dále MET) nabízí širokou škálu studijních oborů pro studenty každého věku. Obory mají široké zaměření a zahrnují obory pro studenty ve věku 16-19 let, vysokoškolské obory, učňovské obory, kurzy pro dospělé, kurzy pro zahraniční studenty a mnoho dalšího (např. obor kadeřnictví, sociální péče, obor elektrotechniky, podnikání, biomedicínské studium a kreativní obory). Celkem mají okolo 13 000 studentů (MET, n.d.). První věc, která je na škole zajímavá, je propracovaný systém podpory, který je vidět na první pohled po celé škole. Škola využívá mnoho plakátů a brožurek k propagování možnosti pomoci studentům při jejich vzdělávání, ale i zvládání osobních problémů. Plakáty visí po celé škole a brožury jsou studentům k dispozici taktéž na mnoha místech. Brožury odkazují především na externí formu pomoci a týkají se všech možných témat. Jedná se hlavně o problémy spojené s alkoholem a drogami, podporu pro LGBT+ komunitu, rodinné problémy a jakékoliv jiné osobní problémy. Letáky pak studenty i pedagogy upozorňují na interní formu podpory, kterou škola nabízí. Kromě toho mnoho letáku slouží k seznámení s různými druhy poruch a postižení. Vysvětlují, o co se jedná, jaké jsou hlavní projevy a také popisují, jak s takovým člověkem pracovat. Dále také nabízejí vysvětlení různých psychologických pojmů např. attachment, na kterém vysvětlují důležitost vztahů mezi studenty.

Jakou psychologickou péči vlastně MET nabízí? MET má několik oddělení, která jsou zaměřena na podporu studentů. Oddělení jsou rozdělena pro studenty střední školy a pro

univerzitní studenty. První z nich je podpora vzdělávání pro studenty se speciálně vzdělávacími potřebami a postižením (SEN a SEND). Toto oddělení škola nazývá **Additio-
nal Learning Support**. Tato podpora funguje podobně jako pedagogicko-psychologické poradny a speciálně pedagogická centra v České republice s tím rozdílem, že sídlí přímo ve škole. Oddělení podporuje studenty s řadou poruch učení nebo s různými druhy postižení, stejně jako je uvedeno v tabulce č. 2. (ALS, n.d.). Pro výraznou podporu škola potřebuje potvrzenou diagnózu externím odborníkem. V rámci nižší podpory ji škola nevyžaduje. Oddělení společně se studentem (případně s rodiči) stanoví jasná pravidla a hranice studentovy podpory při vzdělávání. Dalo by se říct, že se jedná o podobnou záležitost, jakou jsou podpůrná opatření v českém poradenství. Podobné jsou i možnosti podpory. Škola je schopna zajistit výuku v malých skupinách či výuku 1 : 1, což zajišťují speciální učitelé. Také je možnost využít osobního asistenta, který studentovi pomáhá ve výuce, ale i mimo ni. Mezi ně se řadí i asistent, který neslyšícím překládá výuku do anglického znakového jazyka. Je též možnost vypůjčení vybavení či podpůrné technologie. Co se týče samotné výuky, může oddělení navrhnout změnu učebních osnov na míru studentovi a přizpůsobit výukové materiály. Na škole také fungují tzv. zapisovači poznámek. Student může docházet na zkrácené vyučování nebo může mít pozměněnou formu zkoušek. Zkoušky bývají uzpůsobeny možnostem studenta, dále je příležitost využít delšího času na zpracování úkolů, použít sluchátka pro odhlučnění prostředí, zkoušku vykonat v tiché místnosti a mnoho dalšího. Předností toho oddělení jsou kvalitně zpracované materiály o jednotlivých postiženích, které informují učitele, jak s takovými studenty pracovat. Oddělení nabízí i kurzy pro učitele. Samozřejmě mají i brožury pro studenty, rodiče a učitele, které stručně a jasně popisují, jaké služby oddělení nabízí (ALS, n.d.).

Druhým oddělením je tzv. counselling neboli pastorační poradenství a psychologické poradenství, což v českém poradenství naplňuje školní psycholog. Pastorační poradenství nabízí speciální podporu, jak nejlépe využít svůj čas na vysoké škole. Mentori pomáhají s případnými problémy, které mohou mít vliv na úspěšnost a spokojenost na škole. Studenti mohou mluvit o všem, co je trápí ve škole či mimo ni. Pokud jsou problémy závažnější, mohou mentori studenta odkázat na psychologické poradenství ve škole či mimo ni. Psychologické poradenství nabízí pomoc se závažným stresem, úzkostí, depresemi, s poruchami spánku, příjmu potravy nebo jakýmkoliv jiným utrpením či traumatem. Obě poradenství fungují na principu individuální konzultace přímo ve škole. V případě potřeby může oddělení navrhnout další poradenské či zdravotnické služby nebo zajistit komunikaci s rodiči, učiteli či jinými zaměstnanci školy (Pastoral support, n.d.).

Další oddělení zajišťuje kariérové poradenství a potřebné informace k budoucímu povolání, což v českém poradenství zajišťuje přímo ve škole výchovný poradce nebo v pedagogicko-psychologické poradně psycholog. Jiné oddělení se zaměřuje na bezpečnost studentů a soustředí se na oblasti diskriminace, šikany, prevence, bezpečnost na internetu a sociálních sítích a na samotné zdraví studentů. V České republice by tuto funkci měl zajišťovat metodik prevence (Student services & support, n.d.).

Shrnutí

Pedagogicko-psychologická poradenská péče funguje v České republice a Velké Británii velmi podobně. Obě země nabízejí podobné možnosti, jak podpořit studenty.

Jedním z rozdílů je, že ve Velké Británii mají celý systém péče přímo ve škole. Naopak u nás mají pedagogicko-psychologické poradny a speciálně pedagogická centra na starosti více škol. Komplexní péče na jednom místě nabízí ucelenější pohled na situaci a možnost dlouhodobější a aktivnější vzájemné spolupráce. Vzhledem k velikosti českých škol je centralizovaná péče pravděpodobně výhodou a jistotou pro všechny školy bez ohledu na vnitřní možnosti školy. Dvě různé formy péče vně i uvnitř školy mohou poskytnout více pohledů na situaci, a studenti tak mohou hledat pomoc uvnitř i vně školy.

Druhým rozdílem je kvalitní psychologická péče tzv. counselling ve Velké Británii, která klade veliký důraz na tento druh pomoci. Bohužel v českých školách je tato péče stále velmi podceňovaná a často nedostupná. Na mnoha českých školách stále chybí školní psycholog, který by tuto péči zajišťoval. Studenti tak mají omezené možnosti, kam se v případě potřeby obrátit.

LITERATURA

- ALS: Additional Learning Support for 16+ college students: Helping you make the most of your time at college. (n.d.). In *GBMC.AC.UK*. [Vyhledáno 5. 1. 2020 na <https://www.gbmc.ac.uk/student-support/student-services/additional-learning-support>].
- Family Lives: What are special educational needs. (n.d.). In *Family lives*. [Vyhledáno 4. 1. 2020 na <https://www.familylives.org.uk/advice/your-family/special-educational-needs/what-are-special-educational-needs/>].
- Geisslerová, E. (2012). *Mít přehled: průvodce informačními a poradenskými službami pro mládež v ČR*. Praha: Národní institut dětí a mládeže Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.
- GOV.UK: Counselling in schools: a blueprint for the future: Departmental advice for school leaders and counsellors. (2016). In *Gov.uk*. [Vyhledáno 4. 1. 2020 na <https://www.gov.uk/government/publications/counselling-in-schools>]
- GOV.UK: Special educational needs and disability code of practice: 0 to 25 years: Statutory guidance for organisations which work with and support children and young people who have special educational needs or disabilities. (2015). In *Gov.uk*. [Vyhledáno 4. 1. 2020 na https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/398815/SEND_Code_of_Practice_January_2015.pdf]
- Hlad'o, P. (2012). *Profesní orientace adolescentů: poznatky z teorií a výzkumů*. Brno: Konvoj.
- Children with special educational needs and disabilities (SEND). (n.d.). In *Gov.uk*. [Vyhledáno 4.1.2020 na <https://www.gov.uk/children-with-special-educational-needs/special-educational-needs-support>].
- Institut pedagogicko-psychologického poradenství české republiky (IPPP ČR). (n.d.). In *NÚV – Národní ústav pro vzdělávání*. Praha. [Vyhledáno 2. 1. 2020 na <http://www.nuv.cz/vse-o-nuv/ippp-cr>].
- Jedlička, R., Koř'a, J., & Slavík, J. (2018). *Pedagogická psychologie pro učitele: psychologie ve výchově a vzdělávání*. Praha: Grada.
- Kohoutek, R. (1998). Historie pedagogicko-psychologického poradenství. *Pedagogická Orientace: Vědecký Časopis České Pedagogické Společnosti*, 1998(3), 30–45.
- Knotová, D. (2014). *Školní poradenství*. Praha: Grada.
- Krejčová, L., Hladíková, Z., Šemberová, K., & Balharová, K. (2018). *Specifické poruchy učení: dyslexie, dysgrafie, dysortografie*. Brno: Edika.
- MET: About the MET: Why the MET? (n.d.). In *GBMC.AC.UK*. [Vyhledáno 5. 1. 2020 na <https://www.gbmc.ac.uk/about-the-met>].
- Michalík, J. a kol. (2013). *Speciálněpedagogické centrum: Informační brožura o činnosti speciálněpedagogických center*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Norfolk.gov.uk.: Difference between SEN and disabilities. (n.d.) In *Norfolk.gov.uk*. [Vyhledáno 19.10.2020 na <https://www.norfolk.gov.uk/children-and-families/send-local-offer/about-the-local-offer/the-difference-between-sen-and-disabilities>].
- O nás. (n.d.). In *NÚV - Národní ústav pro vzdělávání*. Praha. [Vyhledáno 2.1.2020 na <http://www.nuv.cz/vse-o-nuv>].

Pastoral support: Pastoral support & mental well-being for higher education students. (n.d.). In *GBMC.AC.UK*. [Vyhledáno 5.1.2020 na <https://www.gbmc.ac.uk/pastoral-support-he>]

PPP 9: Činnost poradny. (n.d.). In *PPP9*. [Vyhledáno 4. 1. 2020 na <https://ppp9.cz/cinnost-poradny/>].

Speciálně pedagogická centra (2018). In *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy*. [Vyhledáno 8. 10. 2020 na <https://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/specialne-pedagogicka-centra>]

Školní poradenské pracoviště. (2018). In *Inkluze v praxi*. Praha: Národní institut pro další vzdělávání. [Vyhledáno 2. 1. 2020 na <http://www.inkluzevpraxi.cz/kategorie-reditel/1149-povinnosti-skolniho-poradenskeho-pracoviste>].

Školská poradenská zařízení (ŠPZ). (n.d.). In *NÚV - Národní ústav pro vzdělávání*. [Vyhledáno 2. 1. 2020 na <http://www.nuv.cz/t/pedagogicko-psychologicke-poradenstvi/skolska-poradenska-zarizeni>].

Střediska výchovné péče. (n.d.). In *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy*. [Vyhledáno 3. 1. 2020 na <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/strediska-vychovne-pece>]

Střediska výchovné péče (SVP). (n.d.). In *Národní ústav pro vzdělávání*. [Vyhledáno 3. 1. 2020 na <http://www.nuv.cz/t/pedagogicko-psychologicke-poradenstvi/strediska-vychovne-pece>].

Student services & support: A supportive environment. (n.d.). In *GBMC.AC.UK*. [Vyhledáno 5. 1. 2020 na <https://www.gbmc.ac.uk/student-support>].

Vyhláška č. 197/2016 Sb. o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů, a některé další vyhlášky. (2016). Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

Zapletalová, J. (n.d.). Školní poradenská pracoviště (ŠPP). In *Národní ústav pro vzdělávání*. Praha. [Vyhledáno 2. 1. 2020 na <http://www.nuv.cz/t/pedagogicko-psychologicke-poradenstvi/skolni-poradenska-pracoviste>].

Mgr. Tereza Kolečková, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, katedra psychologie, email: koleckova.tereza@seznam.cz

Lisá, E., Newman, D.

Psychologické aspekty zamestnatelnosti vysokoškolských študentov a absolventov v kontexte očakávaní zamestnávateľov

Žilina, Georg 2020, 127 stran

Posuzovaná kniha se věnuje psychologickým souvislostem uplatnění vysokoškolských absolventů na trhu práce. Přitom se zabývá otázkami teoretického i praktického charakteru a neopomíjí ani metodologické a empirické zázemí sledované problematiky. Autorky z katedry psychologie bratislavské Panevropské vysoké školy dílo sepsaly s grantovou podporou (KEGA 003PEVŠ-4/2018).

Naplnění potřebných individuálních odborných kvalit uchazečů o zaměstnání v souladu s požadavky a očekáváním potenciálních zaměstnavatelů je jistě v zájmu uchazečů samých i v zájmu ekonomického rozvoje z pohledu zaměstnavatelských organizací, potažmo v celospolečenském kontextu. I když je v současné teorii věd o práci zřejmá orientace na psychologický kapitál s příklonem k existenciálním otázkám pracovní síly jakožto hlavního nositele rozvojového potenciálu na úkor dříve často uplatňovaného byrokratického přístupu, stále nelze říci, že by v domácí odborné literární produkci byl k dispozici dostatek prací, které by tento trend podstatně zachycovaly. V tomto smyslu je kniha nesporně aktuální a potřebná.

Text je rozčleněn do dvou hlavních kapitol nazvaných „Zamestnateľnosť“ a „Vybrané psychologické aspekty zamestnateľnosti vyplývajúce z očakávaní zamestnávateľov“ ďalej ešte členených na podkapitoly. Vedle toho kniha obsahuje úvodní a závěrečnou pasáž a obligátní seznam použitých literárních zdrojů.

První kapitola se zabývá očekáváním zaměstnavatelů a potenciálních zaměstnanců a je zde také nastolena otázka propojení vysokých škol a praxe,

mimo jiné i s ohledem na průzkum potřeb trhu na Slovensku. Pokud jde o formy spolupráce zaměstnavatelů s vysokými školami, vedle zřejmě nejvíce využívané inzerce a propagace zmiňují autorky také možnost využívání studentských stáží na pracovištích.

Přiblížení pohledu českých a slovenských zaměstnavatelů i studentů a absolventů vysokých škol na předpoklady absolventů k účinnému naplňování profesionálních rolí se snaží opřít o přehled odpovídajících teoretických poznatků v mezinárodním kontextu i o vlastní empirický výzkum. V tomto výzkumu zaměstnavatelé v souvislosti s psychologickým kapitálem zdůrazňovali často pracovní angažovanost (té je podobně jako flexibilitě věnována v knize samostatná pasáž ve druhé kapitole) příznačnou mimo jiné oddaností a plným zaujetím vykonávanou prací a ochotou podávat pracovní výkony i nad rámec běžných povinností. Kromě toho považovali zaměstnavatelé za důležité předpoklady zaměstnatelnosti pracovní morálku, zodpovědný přístup k práci, schopnost učit se na základě zpětné vazby, flexibilitu a otevřenost ke změnám. Studenti v tomto kontextu zdůrazňovali hlavně zkušenosti v daném oboru. Oprávněnost tohoto důrazu lze podpořit např. výsledky výzkumů poukazujících na vyšší úroveň zaměstnatelnosti absolventů oborů, které zahrnují povinné praxe. Nedostatečné znalosti a dovednosti absolventů byly v obecné rovině považovány za největší překážku uplatnění v zaměstnání. Ovšem pokud jde o konkrétní situace a detaily, je zajímavé, že představy zaměstnavatelů a studentů či absolventů vysokých škol na Slovensku, podobně jako v celé Evropě, nejsou totožné a spokojenost zaměstnavatelů s reálnými kompetencemi absolventů je podstatně nižší, než se domnívají absolventi.

Pasáže druhé kapitoly věnované zejména pracovní angažovanosti a flexibilitě se zabývají teoretickým vymezením těchto fenoménů i otázkami spojenými s jejich zjišťováním, na ně se zároveň vážou relevantní výzkumné studie. Je patrné, že na Slovensku, v souladu se světovými trendy, souvisí

míra angažovanosti s úrovní zastávané pracovní pozice. Nejangažovanější jsou pracovníci na řídicích a vyšších pozicích. Při zjišťování pracovní angažovanosti ve firmách dospěly autorky k zajímavému poznatku, že výsledky mohou pravděpodobně korespondovat i s umístěním pracovní pozice zadavatele požadavku na vyplnění příslušných dotazníků ve firemní hierarchii. Flexibilitu v pracovní adaptaci včetně přizpůsobení se změnám lze v kontextu zaměstnatelnosti absolventů škol považovat za důležitou součást kariérových kompetencí. V současných dynamických podmínkách v zaměstnavatelských organizacích se objevují i přístupy neakcentující pouze vyrovnání se s více méně dílčími nebo jednorázovými změnami v systému, ale i se změnami permanentními, které prakticky nekončí („metamorfing“). Změny se uskutečňují v různých rovinách a zaměstnanci se přitom stávají jejich tvůrci i vlastníky, což od nich vyžaduje nezdídka i zásadní změny v přístupu k práci i k organizaci samé.

Při výzkumu potřebných podmínek předpokladů zaměstnanosti za účasti početného výběru respondentů vycházejí autorky z dotazníkových metod zavedených v Evropské unii.

Recenzovaná kniha představuje zdařilý a náročně zpracovaný původní pokus o rozšíření poznatkové báze v otázce zaměstnatelnosti absolventů vysokých škol. Autorky se snaží o komplexní interdisciplinárně založený pohled, v němž se opírají o relevantní odborné zdroje i o vlastní výzkumná zjištění přibližující aktuální situaci ve Slovenské i České republice. Přinášejí zajímavé i užitečné informace i v evropském kontextu. Kniha má předpoklady oslovit širokou čtenářskou obec složenou ze studentů a odborníků zaměřených na psychologickou a pedagogickou problematiku HR i na realizaci personální politiky.

Karel Paulík

<https://doi.org/10.14712/23366486.2020.7>

Benda, J.

Všímavost a soucit se sebou

Praha, Portál 2019, 230 stran

Kniha Jana Bendy *Všímavost a soucit se sebou. Proměna emocí v psychoterapii* je dobrým průvodcem pro psychoterapeuty a další odborníky, kteří se ve své práci s klienty chtějí zaměřit více na rozvíjení všímavosti a soucitu, pro učitele meditace nebo učitele kurzů založených na všímavosti, kterým může nabídnout širší pohled umožňující dobře propojit duševní a „duchovní“ složku osobnosti a konečně pro všechny zájemce o rozvíjení všímavosti, laskavosti a soucitu se sebou.

Na knize Jana Bendy považují za velmi cenné zejména tři věci:

Všímavost a soucit se sebou představuje všímavost v celé její šíři – aby přiblížil všímavost, rozlišuje Benda v návaznosti na zkušené meditační učitele a tradiční texty tři úrovně všímavosti: 1) „Uvědomit si např., že právě teď myslíme, a uvědomit si, že můžeme místo myšlení také jen chvíli vnímat – to, jak se naše tělo dotýká židle, na níž sedíme, chuť i vůni kávy, kterou pijeme, zvuky, jež k nám doléhají z okolí, i vše, co vnímáme zrakem...“ (s. 22) První úroveň tedy představuje soustředění pozornosti na přítomnost, a přestože se ještě nejedná o opravdovou všímavost, je tato úroveň důležitým předpokladem rozvoje všímavosti. 2) „Na úrovni 2 bychom všímavost mohli popsat jako schopnost uvědomovat si procesy probíhající v našem těle a v mysli v přítomném okamžiku s postojem smírlivého porozumění a *přijetí*.“ (s. 24) 3) Na třetí úrovni „si začne meditující postupně uvědomovat tři tzv. univerzální charakteristiky všech všímavě zaznamenávaných procesů (fenoménů), totiž jejich pomíjivost, neuspokojivost a nepřítomnost něčeho, co bychom mohli považovat za nějaké trvalé, neměnné Já.“ (s. 29) Přestože tato úroveň vyžaduje velmi intenzivní trénink, lze změny sebe pojmání (směrem k tomu

nebrat si věci tolik osobně, neidentifikovat se automaticky s vlastními myšlenkami nebo nehodnotit, nýbrž přijímat prožitky právě takové, jaké jsou) v určité míře sledovat i v terapeutickém procesu, pokud terapeut pracuje s všímavostí.

Druhý bod úzce souvisí s prvním, domnívám se, že Benda ve své knize velmi srozumitelně předkládá Buddhovo učení o ne-já a převádí ho do jazyka psychologie, když ho překládá do polarity narativního nebo konceptuálního Já a prožívaného Já a postoj k těmto Já pokládá za zásadní. V rámci zkoumání, co je to Já, rozlišuje 1) Já jako subjekt, „prožívané Já“, které je prostým vědomím toho, že přítomné vjemy, pocity, nálady, myšlenky prožívám Já. Toto já předchází konceptualizaci prožívaného. Na druhé straně je pak možné 2) rozlišit Já jako objekt, „konceptuální Já“, „autobiografické Já“ nebo „narativní Já“, které vzniká myšlením a představivostí. Toto druhé Já je pak v naší mysli častým předmětem hodnocení, posuzování nebo srovnávání. A tomuto Já máme také tendenci přisouvat všechnu prožívanou zkušenost a domnělou identitu trvající v čase. Zde se dostáváme k tomu, čemu Buddha říká ne-já: Já existující jako předmět, v zásadě neměnný a trvalý v čase, není nic než naše představa, myšlenka nebo příběh. Zatímco Já jako subjekt je nezbytnou podmínkou duševního zdraví, Já jako objekt, pokud k němu své prožitky příliš vztahujeme, může stát za řadou problémů. A Benda ve své knize velmi jasně ukazuje, že pokud odmítáme prožívanou zkušenost a chybi-li nám všímavost, máme tendenci si prožitek příliš vztahovat ke svému Já (tedy Já jako objektu), což je opět příčinou vzniku maladaptivních emočních schémat, která se projevují zejména jako stud, na které v dalším kroku navazují obranné mechanismy (úzkosti, závislosti, deprese atd). Cestou ke zdraví, vyrovnanosti nebo osvícení, ať už na meditačním polštářku nebo v rámci terapeutického vztahu, je tedy rozvíjení všímavosti ve všech třech uvedených úrovních, díky čemuž je možné vztah k vlastnímu Já postupně proměňovat. Tuto část knihy tedy považují za originální přínos Bendovy

práce, která se tak může stát dobrým podkladem pro dialog mezi psychologií, psychoterapií na jedné straně a na druhé straně s buddhismem a meditační praxí.

Konečně je Bendova práce vynikajícím úvodem do tématu soucitu se sebou. Soucit (*compassion*) v kontextu všímavosti představuje především schopnost neuzavírat se vůči utrpení a vůči tomu, co je těžké, nýbrž to vnímat a přijímat prožitky takové, jaké jsou, a zároveň ochotu a připravenost zmírňovat utrpení a hledat prospěšné způsoby, jak s utrpením zacházet. Jako takový je soucit důležitou protiváhou studu, představuje postoj k sobě, který je podpůrný a vyživující a který vede k větší vnitřní celistvosti. Přestože v tradiční meditační praxi je soucit chápán jako přirozený důsledek rozvíjení všímavosti, má rozhodně smysl se jeho rozvíjení věnovat i explicitně, ať už v rámci meditační praxe, nebo psychoterapie. Ze srovnání západních meditujících s těmi v Asii se ukazuje, že dobrý základ pro rozvíjení právě soucitu se sebou nebo laskavosti k sobě na Západě často schází, a tak praxe zaměřená čistě na rozvíjení všímavosti může někdy naopak vést k větší

zahleděnosti do sebe nebo odporu vůči sobě. Proto v tomto ohledu opět Bendovu knihu považuji za nesmírně cenný a fundovaný příspěvek k tématu soucitu vůbec, protože jasně ukazuje jeho význam v rámci prožívání a vnitřní celistvosti.

Všímavost a soucit se sebou je dle mého názoru výbornou ukázkou toho, v čem Jan Benda vyniká: dokáže poměrně komplexní problematiku zpřístupnit jasně a srozumitelně, aniž by zároveň rezignoval na odbornost nebo problematiku nějak redukoval. A zároveň jeho kniha předkládá i řadu praktických cvičení, kterým je možné se věnovat nebo je využít v práci s klienty. Konečně je to také kniha, která nás vyzývá, abychom prohlubovali především vlastní všímavost, protože „... terapeut s meditační zkušeností dokáže vést klienty ke všímavému zaznamenávání procesů prožívaných v přítomném okamžiku a k odhalování dosud neuvědomovaných obranných mechanismů jen do té míry, do jaké je sám schopen všímat si daných fenoménů u sebe samého.“ (s. 33)

Šimon Grimmich

<https://doi.org/10.14712/23366486.2021.3>